

UNIVERSITETET I BERGEN

Institutt for lingvistiske, litterære og estetiske studier

GRESKE ASPEKTER VED PLINIUS DEN ELDRE

*Et studium av romersk encyklopedisme, tospråklighet og
legelatinske gresismer*

Sindre August Horn

LAT350: Mastergradsoppgave i latin

Høstsemesteret 2017

GRESKE ASPEKTER VED PLINIUS DEN ELDRE

Et studium av romersk encyklopedisme, tospråklighet og legelatinske gresismer

© Sindre August Horn

2017

Greske aspekter ved Plinius den eldre: Et studium av romersk encyklopedisme, tospråklighet
og legelatinske gresismer

Forfatter: Sindre August Horn

<https://bora.uib.no/>

Abstract

The influence of Greek language and culture on the Roman world is difficult to underestimate, and the use of Greek borrowings into the Latin language was extensive in works of both poetry and prose. The results of this can be observed today with the many interspersed elements of Greek words and expressions in modern scientific and medical Latin.

In this Master's dissertation I investigate three aspects of the authorship of Pliny the Elder in relation to its Greek influence: First I discuss Pliny and other Roman encyclopedics in the context of linguistic interaction between the Greek and Roman literatures. Encyclopedism in antiquity has been proposed as a predominantly Roman phenomenon, and I discuss this along three main lines: The extensive works of translation from Greek sources in early Roman literature, named as the Roman translation project by Feeney (2016); Greek predecessors in encyclopedism from whom the Romans may have sought inspiration; and encyclopedism in the context of politics and the quest for cultural dominance in the Mediterranean.

Then I investigate the use of Greek borrowings in a selected reading of book 20 of Pliny's *Natural History*, building on Gitner's (2012) dissertation on Greek borrowings in the works of Horace. Here I aim to illustrate how dependent Pliny is on his command of the Greek language to disseminate the knowledge of Greek medical sources in his work, and I categorize selected Greek borrowings in search for tendencies and conclusions to be made by the type of borrowings that are found.

Lastly, I discuss Pliny's role in the history of medicine, particularly regarding his nomenclature and the degree to which his choice of words have survived to this day. Pliny has been described as a predecessor to modern medical Latin with its extensive interspersions of Greek elements, and I discuss to what degree this is indeed the case.

Forord

Gresk språk og kultur hadde en betydelig innflytelse på romersk litteratur, politikk og samfunnsliv, og innlåninger fra det greske språket kan gjenfinnes i verker fra både de poetiske og prosaiske sjangrene. Dette gjenfinner vi også i moderne vitenskapelig og medisinsk sjargong, som preges av det nære forholdet romerske forfattere hadde til den greske vitenskapelige tradisjonen idet greske elementer hyppig gjenfinnes i latinske uttrykk i dag.

Jeg har i denne oppgaven valgt å fordype meg i arbeidet til Plinius den eldre, kjent for sitt encyklopediske verk *Naturalis historia* fra andre halvdel av det første århundret. Verket er blant annet en av våre mest omfattende kilder til medisinsk kunnskap i Antikken, og språkbruken hans er beskrevet som en forløper for den moderne legelatinen. I arbeidet med oppgaven har jeg lent meg mye på egen klinisk erfaring som praktiserende lege, og som foreleser i medisinsk nomenklaturlære for medisin-, tannlege- og ernæringsstudenter i første semester ved Universitetet i Bergen. Det har vært en lærerik opplevelse å fordype meg i dette temaet, forhåpentligvis til fordel for studenter i de medisinske fagene. Jeg vil dessuten takke min veileder, Matti Wiik, for hans tålmodighet og gode innspill *ab ovo usque ad mala*.

Bergen, november 2017

Sindre August Horn

Innholdsfortegnelse

Introduksjon.....	1
1.0 Encyklopedismen og grenseflater mellom den greske og romerske litteraturen.....	2
1.1 Naturalis historia og den romerske encyklopedismen.....	4
1.1.1 Den romerske encyklopedismen.....	4
1.1.2 Encyklopedismen og grenseflater mellom gresk og latinsk litteratur.....	6
1.2 Det romerske oversettelsesprosjektet.....	8
1.2.1. L1- og L2-oversettelse.....	9
1.2.2 Encyklopedisme som nasjonalisme.....	11
1.3 Greske forløpere for den romerske encyklopedismen.....	13
1.4 Kulturell dominans og maktpolitikk.....	16
1.4.1 Plinius og det flaviske dynastiet.....	17
1.5 Plinius' kildebruk.....	20
1.5.1 Navngitte kilder i Nat. 20.....	20
2.0 Greske innlåninger i latin og i Naturalis historia.....	23
2.1 Gresismer i latin.....	26
2.1.1 Greske innlåninger i latinsk versekunst – med Horats som eksempel.....	28
2.1.2 Eleverte og hverdagslige innlåninger.....	29
2.1.3 Fagtekniske innlåninger.....	30
2.1.4 Sykdommer i Plinius' tid.....	32
2.2 Botaniske uttrykk.....	34
2.3 Medisinske og anatomiske uttrykk.....	36
2.3.1 Anatomiske uttrykk.....	36
2.3.2 Betennelses- og infeksjonstilstander.....	37
2.3.3 Psykiatriske tilstander.....	38
2.3.4 Hudsykdommer.....	39
2.3.5 Øyesykdommer.....	40
2.3.6 Behandlingsmetoder.....	41
2.3.7 Filosofisk-naturvitenskapelige uttrykk: Sympathia og antipathia.....	41
2.3.8 Fravær av greske uttrykk.....	43
2.4 Kodeveksling. Ortografi og tekstoverlevering.....	45
2.4.1 Kodeveksling i Nat. 20.....	45
2.4.2 Ortografi og standardisering av det latinske skriftspråket.....	47

2.4.3 Kodeveksling hos Plinius og Celsus.....	48
3.0 Om latin og gresk i det medisinske fagspråket. Plinius som medisinsk forfatter.....	50
3.1 Klassisk medisin.....	53
3.1.1 Gresk medisin.....	53
3.1.2 Romersk medisin.....	56
3.2 Medisinsk nomenklatur i Norge.....	60
3.2.1 Greske innlåninger i moderne medisinsk nomenklatur.....	62
3.3 Plinius og moderne medisin.....	64
3.3.1 Elementer av moderne medisinsk nomenklatur hos Plinius.....	64
3.3.2 Resepsjon av Naturalis historia. Plinius' farmakologi og medisin.....	66
3.3.3 Oppsummering.....	68
Kilder og litteratur.....	72

Introduksjon

Denne oppgaven består av tre deler, som hver vil diskutere ulike aspekter ved Plinius den eldre forfatterskap og hans forhold til det greske språket: I første del vil jeg diskutere Plinius og den romerske encyklopedismen i relasjon til den lingvistiske interaksjonen mellom den greske og latinske litteraturen. Encyklopedismen er beskrevet som først og fremst et romersk fenomen, og jeg vil diskutere denne påstanden langs tre hovedlinjer: De mange oversettelsene av greske verker til latin i hva Feeney (2016) omtaler som det romerske oversettelsesprosjektet; greske encyklopediske forløpere som de romerske forfatterne kan ha funnet inspirasjon hos; og encyklopedismen i kontekst av maktpolitikk og streben etter kulturell dominans i Middelhavsområdet.

Andre del vil diskutere bruken av greske innlåninger i latinsk litteratur og trekke inn Gitners (2012) analyse av greske innlåninger hos Horats. Med innlåninger menes her alle elementer av det greske språket som tas inn i latin. Deretter vil jeg bruke dette begrepsapparatet i en gjennomgang av bok 20 av *Naturalis historia* (Nat. 20), den første av flere bøker som omhandler bruken av planter i medisinsk øyemed. Formålet er å illustrere hvor avhengig Plinius er av sin forståelse av det greske språket for å sammenfatte medisinsk kunnskap på dette feltet, og jeg vil diskutere og forsøksvis kategorisere de innlåningene jeg finner.

I siste del drøftes Plinius' rolle som medisinsk forfatter, og jeg gir her et overblikk over viktige strømninger i klassisk medisin og dagens medisinske nomenklaturlære. Her vil jeg diskutere i hvilken grad Wulff (2001) har hold i sin påstand om Plinius som en "forløper for den senere legelatinen med dets mange græske islet", og trekke inn arbeidet til Banay (1948) når jeg sammenligner Plinius' språk med dagens nomenklatur.

Aller først vil oppgaven gi en introduksjon til Plinius den eldre og *Naturalis historia*, og den encyklopediske tradisjonen som Plinius representerer.

1.0 Encyklopedismen og grenseflater mellom den greske og romerske litteraturen

Første del av oppgaven tar for seg tradisjonen som Plinius og den romerske encyklopedismen står i. Her vil vi trekke inn elementer av den greske litteraturen og dens forhold til den romerske litteraturen som er relevante for å forstå fremveksten av en romersk encyklopedisme i perioden rundt årtusenskiftet, men aller først vil vi få en introduksjon til Plinius og hans hovedverk, *Naturalis Historia*.

Gaius Plinius Secundus er på norsk bedre kjent som Plinius den eldre. Hans mest kjente bedrift er som forfatter av det encyklopediske verket *Naturalis Historia*, og han er slik en viktig kilde til vår kunnskap om antikkens viten. Han ble født i Comum, dagens Como, i Nord-Italia i 23 eller 24 e. Kr., som sønn av Gaius Plinius Celer, en romersk *eques*, den laveste av de to aristokratiske klassene i det romerske samfunnet. Født inn i en rik familie ble han trolig sendt til Roma for å studere i ung alder, og rundt 23 år gammel ble han innskrevet i den romerske hæren hvor han avtjente sin militærtjeneste inntil år 57 eller 58. På grunn av sin bakgrunn og utdanning kan vi med rimelighet legge til grunn at Plinius behersket det greske språket på relativt høyt nivå, og hadde en del innsikt i den greske kulturen. Denne bakgrunnen trekker han veksler på i sine arbeider, og ut fra spennvidden i hans hovedverk *Naturalis historia* vet vi at han var en belest mann med overblikk over store deler av kjent kunnskap i den greske kultursfæren.

Etter å ha avsluttet sin militærtjeneste tilbrakte Plinius flere år i Roma, hvor han blant annet skal ha blitt nær venn med keiser Vespasian. Dette kjenner vi fra hans nevø Plinius den yngres brev om sin onkel, blant annet brevet til Baebius Macer (*epistulae III, v*): *ante lucem ibat ad Vespasianum imperatorem (nam ille quoque noctibus utebatur), deinde ad officium sibi delegatum* (før dagslyset dro han til keiser Vespasian (for han benyttet seg også av nettene) før han begynte på pliktene han var delegert). Plinius var holdt høyt i hevd hos de flaviske keiserne, og ble ifølge Sveton utpekt til *procurator*, guvernør, i en rekke romerske provinser. Ifølge Syme er det sannsynlig at han var guvernør i provinsene Gallia Narbonensis, Africa, Hispania Tarraconensis, og Gallia Belgica i perioden 70-76 e.Kr., hvor guvernørskapene i Africa og Hispania Tarraconensis er de mest sikre (2016, s. 214-215, 224). Dette er relevant i diskusjonen om encyklopedisme som kulturell dominans og maktpolitikk som diskuteres i kapittel 1.4. Mye av det vi kjenner til om Plinius den eldres liv og virke kjenner vi fra brevene til hans nevø Plinius den yngre, og han oppgir i sine brev (gjengitt hos

Prioreschi, s. 222) en liste over verker utover *Naturalis historia* som vitner om en produktiv tekstforfatter: *De iaculatione equestri* (om bruken av spydkast fra hesterygg), *De vita Pomponi Secundi* (Om Pomponius Secundus' liv), *Bella Germaniae* (De germanske kriger), *Studiosi* (studenter), *Dubius Sermo* (Lingvistiske utfordringer), og *A fine Aufidi Bassi* (fra slutten til Aufidius Bassus). Alle disse verkene er for ettertiden gått tapt, og det er derfor bare gjennom *Naturalis Historia* vi i dag har direkte kjennskap til Plinius' forfatterskap. Dette var også ifølge Plinius den yngre det siste verket han forfattet, og utgivelsen tidfestes til 77 e. Kr. Plinius tilbrakte de siste to årene av livet sitt med å revidere sitt *magnum opus*, men mot slutten av livet ble han kommandør i den romerske flåten og seilte til Stabiae for å overvære Vesuvs utbrudd ved Pompeii og Herculaneum i 79. Ifølge tradisjonen skal han ha blitt for overivrig etter å studere utbruddet og ble fortært av røyk og flammer da han gikk for nær, men enkelte kilder hevder han kan ha gått døden i møte på grunn av et hjerteinfarkt (Prioreschi, s. 223). Plinius den eldre giftet seg aldri, og i sitt testamente adopterte han sin nevø.

I denne delen av oppgaven vil jeg først gi en introduksjon til *Naturalis historia*, og deretter presentere den romerske encyklopedismen som Plinius representerer. Her vil jeg presentere Prioreschis påstand om encyklopedismen som først og fremst et romersk fenomen. Deretter vil jeg diskutere encyklopedismen i lys av grenseflatene mellom den latinske og greske litteraturen, og trekke inn Feeneys forskning på den tidlige latinske litteraturen og hans standpunkt om den romerske litteraturen som nærmest en forlengelse av den greske. Her vil jeg spesielt berøre hans forskning på hva han omtaler som det romerske oversettelsesprosjektet, idet han viser til at mye av den tidlige latinske litteraturen først og fremst er oversettelsesprosjekter av greske verk eller tekster med sterk inspirasjon fra greske forfattere. Deretter vil jeg kommentere om vi finner elementer av encyklopedisme hos greske prosaforfattere før Plinius som de romerske encyklopedistene kan ha funnet inspirasjon hos, og til sist diskutere encyklopedismen i lys av streben etter kulturell dominans i middelhavsområdet og maktpolitikk.

1.1 Naturalis historia og den romerske encyklopedismen

Naturalis historie er et verk bestående av 37 bøker i 10 bind og er et av de lengste og mest omfattende ekstante verkene fra den romerske keisertiden. Verket er dedisert til keiser Vespasians sønn Titus, og tar mål av seg av seg å være det første som dekker all kjent kunnskap i naturen. Som han selv skriver i verkets *praefatio: Rerum natura, hoc est vita, narratur (...) nemo apud nos qui idem temptaverit, nemo apud Graecos, qui unus omnia ea tractaverit* (naturens anliggender, det vil si livet, fortelles det om (...) det er ingen blant oss som har forsøkt det samme, og ingen blant grekerne som alene har behandlet det). Det er med andre ord lite å utsette på Plinius' ambisjonsnivå.

Bindene er vesentlig inndelt tematisk, og illustrerer hvor omfattende verket er. Følgende inndeling er hentet fra *The Oxford Companion to Classical Literature* (Howatson, 2011, s. 457): Første bok inneholder en innledning, samt innholdsfortegnelse og referanser. Andre bok omhandler astronomi og meteorologi. Bøkene 3-6 omhandler geografi og etnologi i Europa, Asia og Afrika, mens bok 7 omhandler menneskets fysiologi. Bøkene 8-11 omhandler zoologi, og 12-19 handler om botanikk. Bok 20-27 omhandler planters medisinske evner, mens bøkene 28-32 handler om medisiner fra dyr. De siste bøkene, 33-37, handler om steiner og metaller, inkludert medisinsk bruk av mineraler, og også i kunst og arkitektur. Som vi ser befatter Plinius seg med et vidt spekter av temaer, men medisin og helbredelse utgjør en betydelig del av verket. Bok 20, som danner kjernen for diskusjonen senere i denne oppgaven, befatter seg spesifikt med planter vi finner i kjøkkenhagen, *ab hortensiis*.

1.1.1 Den romerske encyklopedismen

Plinius er gjennom *Naturalis historia* for ettertiden særlig kjent som en forfatter i den antikke, encyklopediske tradisjonen. Encyklopedismen tar sitt navn fra gresk *ἐγκύκλιος παιδεία*, utdanning i sirkel eller en helhetlig utdanning, og det er gjennom Plinius vi først finner ordet i litteraturen, der han i første bok skriver *ante omnia attingenda quae graeci τῆς ἐγκυκλίου παιδείας vocant* (først og fremst å berøre hva grekerne kaller *τῆς ἐγκυκλίου παιδείας*).

Et sentralt trekk i encyklopedismen som sjanger er hvordan forfatteren samler et vidt spenn av kunnskap og systematiserer dette i et enkelt eller en serie verker. I tillegg kjennetegnes den ved mangel på et spesifikt publikum og praktisk anvendelse: Forfatteren vil typisk forklare et sett med fakta for leseren, som deretter står fri til å anvende dette som hun selv ønsker.

Formisano eksemplifiserer dette ved verkene til Plinius og Varro, som begge berører landbruk i sine verker på en måte som trolig ikke er ment som praktisk råd til romerske bønder, men kun som en samling av kjent kunnskap om landbruk som også lekfolk vil ha nytte av (2013, s. 201-202).

Prioreschi beskriver encyklopedismen som et romersk fenomen (2003, s. 213). For å underbygge dette forklarer han i tredje bind av *A history of Medicine* hvordan Vesten i år 0 hadde bygget opp en betydelig mengde kunnskap om verden, hvorav en overveiende stor andel var av gresk opphav. Denne kunnskapen kunne gjenfinnes i mange ulike verker, som hver var dyre og vanskelige for den lærde romer å få fatt i. Derfor dukket det opp en krets i Roma rundt det første århundret etter årtusenskiftet av velutdannede romere som satte seg fore å skrive mer eller mindre omfattende verker og traktater om kjent kunnskap i sin tid. Dette tilskriver han delvis den romerske karakteren: De praktiske trekkene ved den romerske kulturen og et behov for å sette alt i en orden. I tillegg hypotetiserer han at det i denne perioden var en følelse av at et viktig kapittel i menneskehetens historie gikk mot slutten, og at man derfor måtte systematisere den kunnskapen man hadde. Nøyaktig hvilke omskiftende omstendigheter han sikter til her er uklart; muligvis sikter han til den turbulente borgerkrigstiden og de politiske og sosiale omveltningene i tiden som fulgte, som vil diskuteres i kapittel 1.4. I tillegg kan man godt argumentere for hvordan den sterke rollen til den romerske *pater familias*, hvor familiens overhode har det overordnede ansvaret for en stor husholdning, legger grobunn for en kultur hvor bred kunnskap om en rekke emner er fordelaktig. Doody påpeker også hvordan hele ideen bak encyklopedismen, som en omfattende oversikt over all verdens kunnskap, sammenfaller med Romas trang til ekspansjon og ambisjoner om å erobre verden (2010, s. 64). Alt dette taler til fordel for Prioreschis utsagn om encyklopedismen som et romersk fenomen.

Plinius var altså ikke den eneste encyklopedisten blant romerne, og Hove omtaler Aulus Cornelius Celsus (ca 25 f. Kr. – ca 50 e. Kr.) som den første encyklopedist (2016, s. 46). Celsus er kjent som forfatter av verket *De medicina*, men vi vet at han skrev om flere andre temaer i verker som er gått tapt, og han vil bli diskutert grundigere senere i oppgaven. Selv om jeg mener det er ukontroversielt å regne Celsus blant de store encyklopedene i antikken, og det stemmer at han skrev vel en generasjon før Plinius, blir det imidlertid ikke riktig å utpeke ham som den første, idet vi kjenner berømte encyklopeder fra tiden før Celsus. Den

mest kjente blant disse er M. Terentius Varro, ofte omtalt som Varro Reatinus for å skille ham fra forfatteren Varro Atacinus som nevnes senere i oppgaven, som skrev blant annet ni encyklopediske bøker om de såkalte *artes liberales*, de frie kunstene, som i hans inndeling bestod av de klassiske *trivium* (grammatikk, retorikk og logikk), *quadrivium* (aritmetikk, musikk, geometri og astronomi), og han la selv til medisin og arkitektur (Pioreschi, 2003, s. 214). Varro kan dermed, lik Plinius, anses som en generalist i den encyklopediske tradisjonen, mens andre er kjent for å skrive om smalere emner: For eksempel kjenner vi Columella (4-ca. 70 e. Kr.) først og fremst som forfatter av en av våre mest omfattende kilder til antikkens landbruk, *De re rustica*. Også Celsus er først og fremst kjent for sitt verk om medisin, men man antar han også skrev om blant annet filosofi og jus i verker som ikke er bevart, verker som blant annet nevnes hos Quintilian (Hove, s. 46) (Spencer, 1935, s. vii). Blant forfattere av medisinske tema finner vi også Pedanius Dioscorides (ca 40-90 e. Kr.), som skrev *Materia medica*. Hans verk er opprinnelig skrevet på gresk og skiller seg slik ad fra de andre forfatterne vi har nevnt som skrev på latin, men verket ble tidlig oversatt til latin. Imidlertid er mange encyklopediske verker gått tapt med tiden, som kan ha bidratt til å øke statusen til de forfattere og verker som er bevart. Akkurat dette var blant andre renessansehumanister og opplysningstidens filosofer, som gjenopptok den encyklopediske tradisjonen i egne encyklopedia, klar over, og frykten for videre tap av encyklopedisk kunnskap kan ha bidratt til oppveksten av en omfattende ny encyklopedisk tradisjon i opplysningstiden (Blair, 2013, s. 381-382). Det trolig mest kjente eksemplet på dette er Diderots *Encyclopédie* fra 1751-66, som spilte en viktig rolle i opplysningstiden og opptakten til den franske revolusjonen.

Det er slik ikke aldeles urimelig å hevde at encyklopedismen er først og fremst en romersk stilart, idet de nevnte romerske forfatterne visselig setter stort preg på den encyklopediske sjangeren. I de påfølgende kapitlene vil jeg diskutere i hvilken grad det er rimelig å omtale encyklopedismen som en rent romersk sjanger og diskutere den i forholdet til den greske kultursfærens litteratur.

1.1.2 Encyklopedismen og grenseflater mellom gresk og latinsk litteratur

I de følgende kapitlene vil vi diskutere encyklopedismen i kontekst av grenseflatene mellom den greske og den latinske litteraturen. I boken *Beyond Greek: The Beginnings of Latin Literature* argumenterer Feeney (2016) for hvordan den tidligste latinske litteraturen først og fremst var en forlengelse av den greske, med omfattende oversettelsesprosjekter fra den

greske litterære kanon, sjangervalg med åpenbar inspirasjon fra greske forfattere, og diktning med de samme metre vi finner i gresk versemål. Feeney kaller denne fasen av den romerske litteraturen for det romerske oversettelsesprosjektet.

I de følgende kapitlene vil jeg diskutere tre poenger som også diskuteres hos Feeney, og som kan brukes til å diskutere Pioreschis påstand om encyklopedismen som et romersk fenomen. Først vil jeg trekke inn Feeneys forskning på det romerske oversettelsesprosjektet. Siden oppgavens overordnede tema er Plinius og hans forhold til det greske språket og dermed den greske litteraturen, vil jeg her trekke inn noen hovedlinjer i den tidlige romerske litteraturens forhold til den greske og hvordan mange verker i den tidlige latinske litteraturen først og fremst er oversettelsesverk fra gresk eller er inspirert av den greske litteraturen med hensyn på form og tema. Videre er Feeneys forskningsgrunnlag særlig de poetiske sjangrene epikk, lyrikk og dramatik. Encyklopedismen er i sin natur en prosaisk sjanger, og forfatterne av encyklopedisk litteratur står følgelig langt friere med hensyn på formell struktur og versemål enn hva man gjør i de poetiske sjangrene. Jeg vil derfor også diskutere elementer av den encyklopediske sjangren hos greske prosaforfattere, og undersøke om vi kan finne inspirasjonskilder for den romerske encyklopedismen i greske tekster og slik vurdere om encyklopedismen er så særegent romersk som Pioreschi hevder. Deretter vil jeg diskutere forholdet mellom den tidlige romerske og greske litteraturen i kontekst av kulturell dominans og maktpolitikk i middelhavsområdet. Her vil jeg trekke inn Plinius' forhold til den styrende makteliten i Roma, og hvordan encyklopedismen kan tolkes i en sosiopolitisk kontekst. Helt til sist vil jeg diskutere kildebruken hos Plinius, for slik å illustrere hvor avhengig han er av sine greske kilder i prosjektet hans om å samle all kjent kunnskap i sin samtid.

1.2 Det romerske oversettelsesprosjektet

Her vil jeg først diskutere hva Feeney legger i begrepet det romerske oversettelsesprosjektet, og deretter drøfte om det er rimelig å omtale den romerske encyklopedismen som en forlengelse av dette – eller snarere en reaksjon. Etter tradisjonen ble Roma grunnlagt i 753 f. Kr., og etablerte seg i hundreårene etter dette som en maktfaktor først i Latium og siden over hele den italienske halvøyen. Likevel finner vi knapt tendenser til noen romersk eller latinsk litteratur i de første 500 årene etter byens grunnleggelse. Flere forfattere peker på året 240 f. Kr. som et vannskille for den latinske litteraturen (Feeney, 2016, s. 6, Duckworth, 1994, s. 3). Feeney setter dette i forbindelse med en reform av den romerske festivalen *Ludi Romani* i dette året. Da skal det ha vært anledning til å fremvise en latinsk oversettelse av et gresk stykke, en oversettelse som ble ført i pennen av den frigjorte slaven Livius Andronicus, opprinnelig fra Tarentum i Magna Graecia. Også hos Cicero finner vi holdepunkt for at den latinske litterære tradisjonen har sitt utgangspunkt i denne perioden: I sin dialog med Brutus fra 46 f. Kr. gir Cicero uttrykk for at starten på den latinske litteraturen nærmest var en daterbar hendelse - først eksisterte den knapt, før et latinskspråklig stykke av den gresktalende Livius var startskuddet for den latinske litteraturen (Wiseman, 2016, s. 35). Den samme hendelsen viser Cicero til i sine tuskulanske disputasjoner 1.3, hvor han skriver: *annis fere cccccx post Romam conditam Livius fabulam dedit, C. Claudio, Caeci filio, M. Tuditano consulibus, anno ante natum Ennium* (det var rundt det 510. året etter Romas grunnleggelse at Livius skrev et stykke, under konsulatet til Gaius Claudius, sønn av Caecus, og Marcus Tuditanus, året før Ennius ble født).

I tiden før dette finner vi knapt nedtegnelser av en litteratur på det latinske morsmålet, mens vi siden finner flere kilder til en egen romersk litteratur med sterk inspirasjon fra de greske forbildene. Fra 230-tallet og fremover finner vi en rekke latinske oversettelser av blant andre Homer og av attiske drama, og også flere romerske forfattere som skriver sine verker på latin, men basert på greske litterære idealer: De to tidligste eksemplene er Ennius (239-169 f. Kr.), ansett som far til den romerske poesien og som skriver episke verker med heksametre fra den greske epikken, blant annet hans mest kjente verk *Annales*; og den omtalte Livius Andronicus (ca 284-ca 205 f. Kr.), en opprinnelig gresktalende slave som blant annet oversatte Odysseen til latin. Den greske inspirasjonen i deres verker var så åpenbar at allerede Sveton i *De illustribus grammaticis* 1.1 omtaler dem som *semigraeci*, halvt greske: *qui iidem et poetae et*

semigraeci erant, Livium et Ennium dico, quos utraque lingua domi forisque docuisse adnotatum est.

Feeney viser til at de latinskspråklige forfatterne var svært bevisste dette nære forholdet mellom sin egen latinske litteratur og den greske litteraturen. For å illustrere dette trekker han i forordet frem Ovids *Amores* 1.15 (*Quid mihi, Livor edax, ignavos obicis annos*). Her hyller Ovid først versekunsten til store diktere i den greske kanon, før han trekker frem romerske forfattere i samme åndedrag: Homer vil leve så lenge det trojanske fjellet Ida og øyen Tenedos består og elven Simois renner, Hesiods verker vil stadig studeres mens druene modnes og åkrene høstes, og Kallimakhos' dikt vil gjengis over hele verden. I det samme diktet trekker han en linje mellom de greske storhetene og blant andre Ennius og Accius, Varro Atacinus og hans gjendiktning av *Argonautica*, Lukrets og Vergil. Slik gir Ovid uttrykk for en kontinuitet mellom den greske litterære kanon og den romerske, som bidrar til å forklare det nære forholdet mellom det greske og latinske språket. Denne kontinuiteten mellom den greske og den latinske litteraturen mener Feeney er ekstraordinær: For det første var det aldri åpenbart at den romerske kulturen skulle utvikle noen rikholdig, egen litteratur. Det finnes flere store riker i Middelhavsområdet som ikke hadde noen rik litteratur på eget morsmål, og både Akamenide-dynastiet, Partia og Kartago står som eksempler på det. Det var deretter aldri åpenbart at den romerske kulturen skulle utvikle en rik litteratur i så stor grad basert på den greske, og når vi snakker om den "klassiske" litteraturen som et samlebegrep for greske og latinske tekster fra Antikken var det ingen selvfølge at disse to skulle diskuteres innenfor samme kontekst. Feeney mener derfor at hva han omtaler som det romerske oversettelsesprosjektet er særegent, og viser til at vi har ingen beviser for at andre kulturer enn den romerske lot seg inspirere og videreførte de greske litterære sjangrene til sin egen litteratur og i tillegg oversatte den greske kanon til eget morsmål (s. 5).

1.2.1 L1- og L2-oversettelse

Før vi går videre skal vi klargjøre noen definisjoner: Når man oversetter fra et fremmedspråk til ens eget morsmål, for eksempel når en norsk forfatter oversetter fra kildespråket fransk til målspråket norsk eller når latinskspråklige Accius oversetter fra kildespråket gresk til hans eget morsmål latin, kalles dette L1-oversettelse. Dette skiller seg fra L2-oversettelse, der oversetteren har kildespråket som morsmål, og oversetter til et fremmed språk. I det første århundret har vi altså mange oversettelser til latin i form av L2-oversettelser, hvor for

eksempel Livius Andronicus er en morsmålsbruker av kildespråket gresk fremfor målspråket latin. Dette bidrar ifølge Feeney i vesentlig grad til at mange greske uttrykk fester seg og domestiseres i det latinske språket i denne perioden, idet greske morsmålstalere oversetter fra gresk til det som for dem er et fremmed språk (s. 69). Den italienske halvøyen var en smeltedigel av ulike kulturer, hvor gresktalende innbyggere i Sør-Italia kom i kontakt med talere av ulike italiske språk, og en kan argumentere for at evnen til å alternere mellom ulike språk blant de mest innflytelsesrike forfatterne kan ha bidratt til at ord av utenlandsk opphav får sterkt fotfeste i det latinske språket i denne perioden: Verken Ennius eller Livius hadde latin som morsmål, og vi observerer videre at en rekke romerske forfattere i hundreåret etter 240 behersket språket først og fremst som et andre eller tredje språk: Ennius snakket gresk og oskisk, Terents punisk og Plautus umbrisk (s. 66).

Mange romerske forfattere driver også omfattende oversettelsesprosjekter av greske verker, i tillegg til egne originalverk. Accius (ca 170-86 f. Kr.) var den første innfødte, romerske borgeren og dermed L1-oversetteren som tok del i dette oversettelsesprosjektet. Hans mest kjente verk, *Didascalica*, dekker både gresk og romersk teaterhistorie over minst ni bøker. Hos ham finner vi flere oversettelser av greske verker, især av Aiskylos, og han har også sterke meninger om ortografi og transliterasjon: Han argumenterer blant annet for at latin skal følge det greske mønsteret med dobbel g fremfor ng i ord som *aggulus* (i stedet for *angulus*), og beholdt i så måte mange greske aspekter ved sitt språk, blant annet ved å beholde greske bøyningendelser i egennavn, for eksempel akkusativ *Hectora* fremfor *Hectorem* (Feeney, s. 161). Ovid viser også til Varro Atacinus (82-ca 35 f. Kr.), som blant annet oversatte Apollonius' *Argonautica* om Jason og det gylne skinn til latin, og i neste linje nevner Ovid Lukrets (ca 99-ca 55 f. Kr.), hvis mest kjente verk er *De rerum natura*, et dikt på 7400 daktyliske heksametre med mål om å forklare filosofien til den greske filosofen Epikur for et romersk publikum. I diktet nevnes også Vergil (70-19 f. Kr.), som behersket de tre sjangrene bukkolikk, didaktikk og epikk, og hvis mest kjente verk Aeneiden på mange måter er modellert etter Homers Iliaden og Odysseen.

Er det så holdepunkt for å omtale Plinius og encyklopedismen som en forlengelse av det romerske oversettelsesprosjektet? *Naturalis historia* er selvsagt ikke et oversettelsesverk på samme måte som for eksempel Varro Atacinus oversetter *Argonautica*, men man kan argumentere for at *Naturalis historia* skriver seg inn i dette oversettelsesprosjektet på sin egen

måte: Med sin omfattende bruk av greskspråklige kilder bidrar Plinius til å gjøre greske forfattere, vitenskapsmenn, filosofer og leger mer allment tilgjengelig for det romerske publikum, selv om *Naturalis historia* i seg selv ikke er en direkte oversettelse av noe gresk verk. Når Ovid trekker en linje mellom de store greske dikterne og hans ”egne” latinske diktere, gjør Plinius på et vis det samme med prosatekstene: Han setter de greske medisinske tekstene inn i en romersk kontekst, med mål om å forklare den greske kulturfærens oppdagelser for et latinskspråklig publikum som ellers ville hatt vanskelig tilgang på denne kunnskapen. Vi vet at Plinius hadde latin som morsmål, men som de fleste velutdannede romere behersket han gresk som andrespråk. Når han da oversetter og inkorporerer greske medisinske og andre naturvitenskapelige termer fra gresk til latin kan man argumentere for at han driver med en form for L1-oversettelse av greske kilder, selv om verket ikke er et oversettelsesverk som sådan. Om et av oversettelsesprosjektets formål er å tilgjengeliggjøre den greske litteraturen for et romersk publikum, gjør altså Plinius på samme måte de greske kildene tilgjengelige for romerske lesere.

I tillegg påpeker Pioreschi at Plinius låner liberalt fra sine greske forbilder. Blant annet er flere av passasjene direkte oversettelser og transkripsjoner fra Theophrastus, Aristoteles’ etterfølger ved Lykeion i Athen (2003, s. 231, se også kapittel 1.3). Det blir likevel ikke riktig å argumentere for verket som et oversettelsesverk, og distinksjonen mellom oversettelse og plagiat er en annen diskusjon.

1.2.2 Encyklopedisme som nasjonalisme

Andre mener imidlertid at den romerske encyklopedismen først og fremst er et nasjonalistisk prosjekt. van Tellingen (2007) viser til at gresk innvandring og innflytelse i tiden etter Romas maktovertagelse på den greske halvøyen ledet til et behov for å forsvare en egen romersk identitet på en rekke områder. Alle var ikke like begeistret for den greske kulturen og innflytelsen fra gresk i den romerske kulturen og hverdagen, og i litteraturen er trolig Cato den eldre (234-149 f. Kr.) den mest kjente konservative røsten, som med sin *Origines* ble den første som skrev historiske verker på latin og ble i praksis grunnleggeren av latinsk prosa (Howatson, 2011, s. 134). Som en forkjemper for tradisjonell romersk kultur var han uvennlig innstilt til forsøkene på å introdusere gresk kultur til Roma, blant annet ved å kreve at athenske filosofer skulle forvises fra byen etter å ha hørt Karneades ved Akademiet i Athen. Noen argumenterer også for at om det ikke var for innflytelsen fra hans latinske skrifter,

kunne gresk ha fordrevet latin som romernes foretrukne litteraturspråk (Sorek, 2012, s. 70). Men også innen de vitenskapelige feltene, hvor romerske filosofer og vitenskapsmenn på mange områder stod langt tilbake fra oppdagelsene gjort innen den greske kultursfæren, var det et ønske om å fremme en egen romersk sjanger som ikke stod tilbake for grekerne, og encyklopedismen kan ha representert nettopp en slik sjanger. Encyklopedismen i seg selv var ikke en streben etter å gjøre nye oppdagelser eller utvikle nye ideer, men stod i stedet for det første eksemplet i historien på en vitenskapelig litteratur hvis fremste formål er å samle eksisterende kunnskap for å spre den til befolkningen. Målet for Plinius var, ifølge van Telling, å vise at den romerske kulturen ikke stod tilbake for den greske og gi romerne en egen vitenskapelig litteratur i visshet om at en slik litteratur knapt eksisterte på latin før hans egen tid. Han viser til et sitat fra *Naturalis historia* 29.19 for å underbygge dette: *Alienis pedibus ambulamus, alienis oculis agnoscimus, aliena memoria salutamus, aliena et vivimus opera* (vi går med fremmede føtter, vi ser med fremmede øyne, vi ønsker velkommen med fremmede minner og vi bevarer fremmede verker). Slik kan man i stedet forstå encyklopedismen som først og fremst en reaksjon på den greske litteraturen, fremfor en forlengelse av den.

1.3 Greske forløpere for den romerske encyklopedismen

Vi diskuterte i forrige kapittel hvordan det romerske oversettelsesprosjektet overbringer sjangre og elementer fra den greske poesien gjennom oversettelser til latin, og hvordan vi kan lese den romerske encyklopedismen i lys av denne intensjonen. Som encykloped er Plinius som nevnt først og fremst prosaforfatter, og selv om *Naturalis historia* er det eneste verket vi har bevart fra Plinius, kan vi ut fra titlene i hans øvrige, fortapte verker med en viss rimelighet anta at Plinius ikke opererer i de poetiske sjangrene. Det blir derfor mer relevant å sammenligne Plinius og de romerske encyklopedene med greske prosaforfattere. Prioreschi hevder at encyklopedismen er et romersk fenomen, og han trekker især frem Celsus, Cicero, Varro, Columella, Plinius og Lukrets som forfattere som følte trangten til å organisere, samle og spre informasjon mer enn impulsen for å produsere ny kunnskap. Han trekker frem den romerske kulturens praktiske trekk og behov for å sette alt i orden som argument for hvorfor sjangeren oppstår i akkurat denne kulturen, og det er vanskelig å tolke Prioreschis utsagn til inntekt for encyklopedismen som noen annet enn en romersk sjanger. Kan vi dog gjenfinne trekkene av den romerske encyklopedismen i greske verker, eller er sjangeren så særegent romersk som Prioreschi omtaler den som?

Den latinske litteraturen har mange eksempler på forfattere som imiterer eller emulerer greske forbilder i sine verker. Et nærliggende eksempel er Vergil, som i *Aeneiden* forfatter et nasjonalepos med paralleller til Homers *Iliaden* og *Odysseen*. Også når Ennius innfører heksameteret til den latinske litteraturen i *Annales* kan man anse dette for en form for imitasjon, og man kan også argumentere for at Quintilians *Institutio oratoria*, et læreverk over 12 bøker om retorikkens teori og praksis, emulerer Aristoteles' verker om retorikk. Med andre ord finner vi flere eksempler på hvordan latinske forfattere bruker etablerte mønstre fra den greske litteraturen i form eller tema til bruk i egne verker.

Det aller mest nærliggende eksemplet på gresk litteratur med encyklopediske trekk finner vi i de naturvitenskapelige traktatene til Aristoteles (380-322 f. Kr.). Aristoteles grunnla den peripatetiske skolen ved Lykeion, og hans etterfølger Theophrastus (ca 371-287 f. Kr.), som ble nevnt i forrige underkapittel, fordypet seg særlig i plantebiologi og sansenes fysiologi. Som en av de første forfatterne som forsøkte å samle sine teorier og kjent kunnskap i sin samtid, velger flere å omtale Aristoteles blant de alle første encyklopedene, vel tre hundre år før Varro, og idet han er blant de første til å systematisere sine verker etter tema, en sentral

komponent i den encyklopediske sjangeren, har enkelte også gitt ham tilnavnet encyklopedismens far (Rosu, 2002, s. 1). Også i Alexandria finner vi tendenser til en encyklopedisk litteratur. Blant andre skriver grammatikeren Pamphylus i andre halvdel av det første århundret e. Kr. et omfattende leksikon om fremmedord, i et verk over 95 bind som senere er gått tapt. Vi kjenner imidlertid til verket gjennom et epitom skrevet av Diogenianus i det andre århundret. Siden disse verkene er enten samtidige med eller senere enn Plinius, er det derimot ikke rimelig å vurdere dem som inspirasjonskilder for de romerske forfatterne. Det viser likevel at ønsket om å samle og kategorisere kunnskap ikke utelukkende forekommer i Roma, men gjenfinnes også i Alexandria. Dog har Roma styrt Egypt i vel et århundre innen Pamphylus skriver, og en kan selvsagt diskutere om dette bidrar til fremveksten av en encyklopedisk tankegang også her i denne perioden.

I kapittel 1.1 definerte vi encyklopedismen som først og fremst en samling av kjent kunnskap uten å nødvendigvis ha et entydig praktisk formål. Som vitenskapsmann gjorde imidlertid Aristoteles egne vitenskapelige observasjoner og utviklet selvstendige filosofiske ideer, og hans teorier om fysikk og naturvitenskap så vel som moralfilosofi fikk betydelig innflytelse på senere tenkere utover i antikken og middelalderen. Også i medisins historie er Aristoteles en sentral bidragsyter: Utover en rekke bøker om biologi og dyreriket, for eksempel *Historia animalium* og *De partibus animalium*, skrev han ifølge biografen Diogenes Laertius også åtte bøker om anatomi og to bøker om medisin som i dag er gått tapt for ettertiden (Prioreschi, 1994, s. 469). Et sentralt begrep hos Aristoteles er teleologien, ideen om at alt i naturen forsøker å oppnå et formål, som også går igjen i hans idé om *pneuma*. Hos Aristoteles var *pneuma* en universell substans som fantes i alle levende vesener og var ansvarlig for all målrettet aktivitet og således grunnlaget for liv, og enkelte har sammenlignet hans idé om *pneuma* med hva vi i dag kjenner som energi i fysikken (ibid., s. 471). Aristoteles var altså en sentral bidragsyter til det greske korpus av vitenskap, metafysikk og filosofi som Plinius og de andre encyklopedene bruker som kunnskapsgrunnlag. Dersom vi nå legger til grunn et fast skille mellom ønsket om å samle og kategorisere kunnskap, og det å skape og produsere ny kunnskap, blir det vanskeligere å sette Aristoteles og Plinius i samme bås. Plinius hevder ikke i *Naturalis historia* å ha gjort egne observasjoner, men er i stedet tydelig på at han kun ønsker å samle den opparbeidede kunnskapen i sin samtid i et og samme verk.

Er det da holdepunkt for å si at *Naturalis historia* er en imitasjon av sine greske forbilder? Dersom vi legger en streng definisjon av encyklopedisme til grunn, hvor forfatteren utelukkende samler andre forfatteres oppdagelser i samme verk uten å drive egen forskning av betydelig omfang, er det rimelig å si at det er først og fremst hos romerne vi finner denne sjangeren. Imidlertid fyller flere av Aristoteles' verker kravene som encyklopediske verker i forstand av en systematisk samling av kunnskap i en tematisk anordning. Utover tilfellet med Aristoteles er det hevdet at ingen greske encyklopedier, i forstand av en samling av kjent kunnskap, har overlevd. Øvrige encyklopediske trekk ved den greske litteraturen er i stedet beskrevet som uttrykk for nysgjerrighet og undring over verden og dens folk. I en slik forstand kan vi også finne encyklopediske trekk i historiene til Herodot når han beskriver monumentene i Egypt og fremmede folk, og også poetiske verk som *Odysseen* har encyklopediske komponenter i sin beskrivelse av Odyssevs hjemreise til Ithaca (Eco, 2014, s. 23-24). Likevel er det vanskelig å hevde at encyklopedismen i streng forstand, med et eksplisitt ønske om å samle all kjent kunnskap i ett eller flere bind, er å gjenfinne i den greske litteraturen før sjangeren oppstår i Roma rundt årtusenskiftet. Det er imidlertid relevant å påpeke hvordan Feeney finner det påfallende hvordan den romerske litteraturen, som den eneste litteraturen i middelhavsområdet, bygger på litterære idealer etablert av en annen kultur. Når den romerske encyklopedismen er så avhengig av sine greske forbilder for å danne et kunnskapsgrunnlag å samle mellom to permer, kan en påstå at encyklopedistene også på mange måter er helt avhengig av den greske kulturen for å bygge seg opp og overleve: En encyklopedisme som er så avhengig av greskspråklige kilder, kunnskap og oppdagelser ville hatt vanskelig, om ikke umulig, for å vokse seg så stor uten den betydelige innflytelsen fra den hellenske kulturen. Denne kildebruken går vi grundigere inn på i kapittel 1.5.

1.4 Kulturell dominans og maktpolitikk

Et tradisjonelt tidspunkt for starten på romersk overherredømme over den greske halvøyen er året 146 f. Kr., da den korintiske bystaten og dens allierte i den akaiiske liga ble beseiret under generalen og konsulen Lucius Mummius Achaicus i slaget ved Korint. Dette var samme året Roma beseiret Kartago i den tredje punerkrigen, og kort tid etter romersk seier i den fjerde makedonske krig mot restene av det aleksandrinske Makedonia. Kontakt mellom de to kulturene hadde selvsagt pågått lenge før Macedonia og Achaea ble romerske provinser, men den romerske maktovertagelsen la grunnlaget for omfattende kulturell utveksling i tiden fremover. *Graecia capta ferum victorem cepit et artes intulit agresti Latio* skriver Horats i Epistlene 2.1.156, det erobrede Hellas erobret sin ville erobrer og brakte sine kunster til det bondske Latium. I dette aner vi en respekt for den andre kulturens oppnåelser og dannelse, og kanskje også en selvironi over hvor lite fremskritt hans egen kultur hadde gjort på visse områder i forhold til den greske. Også hos Plinius aner man en ærefrykt overfor sine greske motparter når han selv skriver i innledningen *nemo apud Graecos, qui unus omnia ea tractaverit*, selv ingen blant grekerne har forsøkt det samme som ham.

Denne respekten gjenfinner vi ikke nødvendigvis i andre tekster fra andre forfattere: Elliott (2016) skriver at Livius Andronicus ofte forsøkte å fjerne tegn til greske innlåninger ved å i stedet finne romerske og latinske ekvivalenter, enten kulturelle eller syntaktiske, for de greske uttrykkene i sine tekster. Samtidig ville offisielle oversettelser til gresk av traktater og lover som ble skrevet på latin og som ble pålagt borgere i Hellas etter den romerske maktovertagelsen på halvøyen bevare så mange trekk som mulig av det originale språket. Slik måtte greske borgere tåle en latinisert form av sitt eget språk, blant annet med absolutt dativ (fra den latinske absolutt ablativ) fremfor den mer passende greske absolute genitiven, og man kan derfor tolke dette som en dominant gest overfor et underlagt folk.

Bruken av det skrevne ord i ledd av den politiske elitens konflikter og maktstreben er en egen diskusjon, men at Roma i det hele tatt har en intellektuell klasse finner Feeney å være påfallende: At Roma skulle utvikle et imperium hvor den styrende eliten utvikler en rik litteratur er nærmest uvanlig i historisk perspektiv, og det finnes som nevnt flere eksempler på funksjonelle imperier i Antikken uten noen rik litteratur på eget morsmål. Roma var selv en funksjonell og ekspanderende bystat i et halvt årtusen fra byens tradisjonelle grunnleggelse i 753 f. Kr. og inntil den latinske teksttradisjonen oppstår på 200-tallet. Hva som fikk den

romerske kulturen til å oppdage skriftmediet som effektivt kommunikasjonsmiddel etter så lang tid er interessant i seg selv, og i kapittel 1.2 diskuterte vi viktigheten av *Ludi romani* i 240 f. Kr. som startskuddet på den latinske litteraturen. Denne festivalen fant sted året etter avslutningen på den første punerkrigen, som er beskrevet som den lengste, mest sammenhengende og omfattende krigen Roma hadde gjennomgått på det tidspunktet. Wiseman påpeker derfor at det ikke er unaturlig å anta at en festival til ære for den romerske staten i året etter avslutningen på en slik krig kan ha gitt grobunn for en nasjonalfølelse som legger grunnlaget for en særegen latinsk litteratur (2016, s. 35).

I lys av denne diskusjonen er det her rimelig å trekke inn Prioreschis teorier om hvorfor encyklopedismen oppstår som sjanger akkurat rundt årtusenskiftet. Han hevder at encyklopedismen oppstår som respons på skiftende omstendigheter i Roma, og en følelse av at ”gigantenes æra er over” (s. 214). Det er påfallende at de fleste forfattere vi omtaler i den encyklopediske tradisjonen, som Celsus, Plinius, Dioscorides og Columella, alle skriver i tidsrommet 20-80 e. Kr. I tillegg kommer Varro, som skriver i den siste delen av Republikkens tid og starten på keisertiden. Hvorfor oppstår encyklopedismen som sjanger i akkurat denne perioden, når vi vet at det fantes nær kontakt mellom Roma og den greske vitenskapelige sfæren i århundrer før? Et element her kan være omveltningene mange, over hele det sosioøkonomiske aspektet fra arbeiderklasse til den politiske og sosiale eliten, kjente på i forbindelse med borgerkrigstiden før Augustus’ maktovertagelse og sosial uro i de siste årene av det julio-claudianske dynastiet, året med de fire keiserne i 69 og Vespasians inntreden som keiser i et nytt dynasti. Selv om vi ikke skal undervurdere de sosiale og politiske omveltningene som romersk ekspansjon og maktintriger hos den styrende eliten gav grobunn for i Republikkens 500-årige historie, kan det tenkes at de politiske omveltningene i akkurat denne perioden har gitt tidens forfattere en oppfatning av å leve i historien på en helt annen måte enn under de mer stabile periodene av den romerske republikken. Dette kan ha gitt et behov for å nedtegne den kjente kunnskapen før det ble for sent.

1.4.1 Plinius og det flaviske dynastiet

Som vi nevnte i innledningen hadde Plinius et nært forhold til keiser Vespasian, som altså blir eksplisitt tilkjenngitt i brevene til hans nevø Plinius den yngre. Under Neros styre i tiden før valgte imidlertid Plinius i større grad å holde en lav profil, blant annet på grunn av keiserens tyranni og frykt for forfølgelse dersom han begav seg ut på et forfatterskap som keiseren ikke

ville se blidt på. Også Plinius' filhelleniske verdensanskuelse, han siterte som vi skal se i kapittel 1.5 flittig greske kilder i sitt arbeid, var ikke alltid like populær blant alle romere i denne perioden (Healy, 1999, s. 32). Plinius den yngre skriver om det samme i brevet vi har vist til ovenfor (*Epistulae, III, v*): *Dubii sermonis octo: scripsit sub Nerone novissimis annis, cum omne studiorum genus paulo liberius et erectius periculosum servitus fecisset* (de åtte bøkene om språklige utfordringer skrev han under Neros siste år, da styresettet gjorde det farlig å ta del i studier som krever frihet og en elevert tone. Oversettelse av undertegnede med hjelp fra Melmoth, 1914).

Med inntreden til Vespasian og det flaviske dynastiet i året 69 e. Kr. later det til at Plinius opplever en større grad av frihet til å begi seg ut på sitt store verk, og *Naturalis historia* kommer ut etter at Vespasian har styrt riket i åtte år. På denne tiden deler Vespasian keisermakten med sin sønn, Titus, og Plinius' sympatiske innstilling til den nye keiseren og hans dynasti fremkommer også i introduksjonen, hvor han dediserer sitt verk til Titus i første linje av første bok:

Libros Naturalis Historiae, novicium Camenis Quiritium tuorum opus, natos apud me proxima fetura licentiore epistula narrare constitui tibi, iucundissime Imperator; sit enim haec tui praefatio, verissima, dum maximi consenescit in patre.

(Fritt oversatt av undertegnede: Jeg har bragt frem for deg bøker om naturens historie, for musene et nytt verk blant ditt folk, nylig unnfanget av meg og som jeg har tatt friheten å dedisere til deg, fremragende keiser; en tittel som sannelig sømmer seg for deg, mens storheten også angår din far, alderen tatt i betraktning.)

Plinius velger her å omtale *Naturalis Historia* som noe nytt i den romerske litteraturen, som altså tilhører keiserens eget folk (*Quiritium tuorum*). Han er derfor tydelig på at i kontekst av den romerske litteraturen er dette nybrottsarbeid, og slik kan vi tolke Plinius i at han selv anser dette som starten på en ny, romersk stilart. Ordvalget til Plinius kan vi tolke til fordel for den ovenfor diskuterte fortolkningen av encyklopedismen som et nasjonalistisk prosjekt, når han nå frembringer sin bedrift for keiseren og folket hans. Han velger også det latinske *camenae* om musene fremfor et gresk lånord som *musae*, et trekk som også blir berørt i kapittel 2.1 av denne oppgaven.

At Plinius videre velger å dedisere sitt hovedverk til den sittende keiseren er selvsagt ikke i seg selv påfallende; slike dedikasjoner var ikke uvanlige blant forfattere i keisertiden, og man kan også tilskrive dette den voksende keiserkulten som var blitt en del av den politiske kulturen på denne tiden. Denne kulten assosierte keiseren og medlemmer av hans familie med en guddommelig sanksjonert autoritet, og skal ha blitt brukt til Vespasians fordel da han befestet makten ved å fornye keiserkulten rundt det augusteiske *divus Julius*, fremfor å dyrke sin egen kult som keiserne før ham med kort regjeringstid (Potter, 2004, s. 68). Når vi likevel ser under ett Plinius' nære forhold til det flaviske dynastiet, denne dedikasjonen til keiseren, hans oppnevnelser til procurator i viktige romerske provinser og til sist utnevnelsen som kommandør i den romerske marinen mot slutten av livet, kan vi lese *Naturalis Historia* som et verk skrevet fra en sentral aktør høyt på den sosiale og politiske rangstigen med mål om å nå ut til et vidt publikum bestående av den jevne romerske borger.

1.5 Plinius' kildebruk

Plinius' bakgrunn som militær, offiser og embedsmann bringer ham til mange hjørner av verden, som han naturlig nok trekker veksler på i arbeidet med *Naturalis historia*. Imidlertid driver han så vidt vi vet i liten grad egne vitenskapelige eksperimenter for å underbygge hva han skriver. Her skiller han seg fra andre berømte encyklopeder, som for eksempel Celsus. Hvorvidt Celsus selv var en praktiserende lege eller ikke har lenge vært gjenstand for diskusjon, men det er mye som taler for at han selv hadde en del erfaring med medisinsk praksis når han sammenfatter kjent medisinsk kunnskap i *De medicina* (Spencer, 1935, s. xi). Plinius er på den annen side beskrevet først og fremst som en lekmann med stor nysgjerrighet og ønske om å samle informasjon også om temaer han har lite direkte erfaring med. I verket er Plinius derfor bevisst å oppgi sine kilder, som inkluderer 146 latinskspråklige og 327 fremmedspråklige, hvorav nesten alle er greske. Han hevder selv han har undersøkt 2000 verker og samlet 20 000 fakta av betydning (Pioreschi, 2003, s. 223).

Til tross for at Plinius er tydelig på hvilke kilder han har brukt, skjelner han sjelden mellom troverdige og mindre troverdige kilder, og han gir vanligvis ikke uttrykk for sin personlige mening om sannsynligheten eller sannhetsgehalten i kildene han siterer. I tillegg fremviser Plinius ofte en hang for det overnaturlige, som gjør at Pioreschi omtaler verket først og fremst som et "sammensurium av tro og observasjoner, for det meste naive og unøyaktige" (2003, s. 223). Pioreschi omtaler også verket som først og fremst drevet av entusiasme for faget fremfor kildekritikk, og mange gale og motstridende utsagn later til å være forskyldt av manglende revisjon og korrekturlesing (s. 231). Likevel er verket en uvurderlig kilde til kjent kunnskap i Antikken, både om medisin og andre naturvitenskaper, og er beskrevet som et verdifullt dokument for å forstå holdninger og fordommer både hos Plinius selv og hans samtid (Myers, 1992).

1.5.1 Navngitte kilder i Nat. 20

Som nevnt oppgir Plinius i første bok en liste over referanser, hvor det store flertallet altså kommer fra den greske kultursfæren. Også underveis i teksten legger han ikke skjul på at de fleste av hans forbilder gjenfinnes i gresk legekunst. For eksempel har jeg i arbeidet med bok 20 funnet 16 navngitte forfattere, leger eller andre kilder Plinius angir å ha brukt eller viser til deres behandlingsmetoder, hvorav 14 er sikkert eller sannsynlig greskspråklige: Hippokrates (ti ganger), Diokles (åtte ganger), Pythagoras (syv ganger), Chrysippus (seks ganger),

Heraklides fra Tarentum (fire ganger), Erasistratos (tre ganger), Praxagoras (tre ganger), Demokrit (tre ganger), Kratevas (én gang), Glaukias (én gang), Diodotus (én gang), Diodorus (én gang), Metrodoros (én gang), samt de latinskspråklige Cato (fire ganger) og Celsus (én gang), og en Theodorus (én gang). Flere av disse navngis også hos Celsus i hans *prooemium* til *De medicina*: Han nevner først Pythagoras og Demokrit (samt Empedokles, som ikke nevnes av Plinius i denne boken), deretter Hippokrates, Diokles, Praxagoras og Chrysippus og Erasistratos. I tillegg viser Celsus til Herofilos i Alexandria og Appolonius fra Rhodos. Det er med andre ord betydelig overlapp i kildebruken hos de to romerske encyklopedistene.

At Hippokrates nevnes så ofte som han gjør er ikke overraskende, med tanke på hans høye status som lege og asklepiade allerede i sin samtid, hvilket vil diskuteres senere i oppgaven. At Diokles fra Karystios nevnes hyppig er heller ikke overraskende: Han levde i Euboia kort etter Hippokrates, og Plinius skriver selv at han i rykte kun stod tilbake for Hippokrates (Nat. 26.6). Pythagoras, for de fleste kjent for sitt teorem om rettvinklede trekanter, drev trolig også utstrakt medisinsk forskning i sin tid i Kroton i Sør-Italia, hvor det også ble grunnlagt en medisinsk skole (Pioreschi, 1994, s. 185). Chrysippus fra Knidos, en gresk lege fra det fjerde århundre, nevnes også i Nat 29.3, og vi kan utfra hva Plinius her skriver anta at han blant andre underviste Erasistratos i Alexandria. Berrey (2014, s. 420) skriver at Chrysippus relativt sjelden siteres hos senere medisinske forfattere, men her nevnes han seks ganger, og ved to anledninger med apposisjonen *medicus* – legen Chrysippus. Han er for øvrig den eneste blant kildene i denne teksten som får denne tittelen hos Plinius. Heraklides fra Tarentum skrev blant annet flere kommentarer til Hippokrates, og ble ofte sitert av Galenos. Erasistratos blir grundigere diskutert i kapittel 3.1 om gresk medisin, og er først og fremst kjent for å ha grunnlagt et medisinsk fakultet i Alexandria sammen med Herofilos. Nøyaktig hvilken Theodorus som Plinius viser til i kap 40 er uklart: Siden han skal hevdes å ha kurert *lichenas ex aceto bulbis*, må en anta han er en med medisinske kunnskaper. Cicero nevner en gresk sofist ved navn Theodorus i Brut. 12.48, som trolig er den samme Quintilian refererer til i Inst. 3 1.11; Cicero nevner også en annen Theodorus fra Kyrene i *De natura deorum* 1.2, og i tillegg kommer Theodorus fra Gadara, en berømt retoriker som nevnes hos Quintilian Inst. 3 1.17 og Sveton Tib. 57. Ingen av disse tre er derimot først og fremst kjent for sin legekunst. Også Kratevas, som nevnes i kap 26 (*Crateuas eum et hydropticis obolis duobus in aceto et cyatho vini dari iubet*) finnes det lite sikker informasjon om, utenom at han var hofflege for

Mithridates VI av Pontus og skrev et verk, *Rhizotomikon*, om planter i helbredets øyemed, som ikke er bevart. Han nevnes også hos Plinius Nat. 25.4.

At Plinius er svært bevisst at det meste av hans kunnskap skriver seg til greske kilder er tydelig i teksten: Når han ikke direkte navngir kilder viser han ofte til "hva grekerne kaller" (*quod graeci vocant*) eller bruker en lignende formulering, hvilket han gjør 24 ganger bare i bok 20. Den samme måten å ordlegge seg på gjenfinner vi hos Celsus, som ofte gjengir den greske betegnelsen på et uttrykk med gresk ortografi før han oversetter til latin. Dette finner vi for eksempel i Celsus' *prooemium* 42, når han forklarer plasseringen av muskelen diafragma i mellomgulvet: *quod membrana quadam superiores partes ab inferioribus diducit* (*διάφραγμα Graeci vocant*). Som vi skal se senere i oppgaven er ikke Plinius like konsekvent som Celsus i å legge om til gresk skrift og ortografi når han viser til spesifikke uttrykk i bruk hos grekerne, og denne måten å ordlegge seg på vil bli grundigere diskutert i kapittel 2.4 om kodeveksling.

At Plinius er helt avhengig av greske kilder for å dele kjent medisinsk kunnskap med et romersk publikum er med andre ord åpenbart. Han er klar over og siterer mange romerske bidrag til medisinen, for eksempel Celsus ved én anledning, men nevner aldri for eksempel Dioscorides' *Materia Medica*, og Pioreschi hevder derfor at Plinius enten ignorerer eller simpelthen ikke var klar over verkene til Dioscorides, som ble utgitt mellom år 50 og 70 (s. 231). Den utbredte bruken av greske kilder for kunnskapen han siterer er en viktig grunn til den utbredte bruken av greske lån- og fremmedord i teksten, som vil diskuteres i de kommende kapitlene av denne oppgaven. Når Plinius beror seg i så stor grad som han gjør på greske kilder, er han også helt avhengig av sin kunnskap om det greske språket, og han føyer seg slik inn i en lang tradisjon av romerske forfattere som spiller på sin tospråklighet mellom latin og gresk i sine verker. Denne tradisjonen vil vi nå diskutere i den følgende delen om greske innlåninger i latin.

2.0 Greske innlåninger i latin og i *Naturalis historia*

Denne delen av oppgaven vil først være viet til greske innlåninger i latin, og deretter mer spesifikt i bok 20 av *Naturalis historia*. Jeg vil først presentere gresismer og greske innlåninger i latin mer generelt, før jeg introduserer Gitners analyse av greske innlåninger hos Horats. Jeg vil deretter lese Plinius' tekst i bok 20 av *Naturalis historia* med henblikk på bruken av greske innlåninger og fremmedord, og også forsøksvis kategorisere disse. Med innlåninger menes her alle former for språklige innlåninger fra det greske språket til latin, som kan deles inn i leksikalske, morfologiske, semantiske og syntaktiske innlåninger (se underkapittel 2.1.1). Til sist vil jeg diskutere kodeveksling og utfordringer som tekstoverlevering og manuskripttradisjon gir oss i slike analyser.

Dette vil ikke være et forsøk på en fullstendig oversikt over alle ord av gresk opphav som Plinius bruker i teksten, og en må ta forbehold om at tendenser som oppdages og konklusjoner som trekkes i denne boken ikke nødvendigvis er gjeldende for hele Plinius' forfatterskap, idet jeg kun har undersøkt denne boken i detalj. I enkelte tilfeller undersøker jeg for ordfrekvens i andre av Plinius' bøker, først og fremst bøkene 20-27, siden disse også omhandler bruken av planter i medisinsk øyemed. Som en annen viktig kilde til encyklopedisk viten om klassisk medisin, vil jeg der det er hensiktsmessig sammenligne Plinius' ordbruk med den til Celsus. Formålet med dette kapitlet er først og fremst å illustrere hvor avhengig Plinius er, ikke bare av det greske kildematerialet og oppdagelsene gjort av greske vitenskapsmenn, men også av det greske språket og greske lån- og fremmedord for å uttrykke sitt budskap.

For å undersøke ordfrekvens i både *Naturalis historia* og i andre klassiske kilder har jeg brukt Perseus Digital Library og søkemotoren Perseus Latin Word Study Tool fra Tufts University. Til hjelp har også vært Latinsk ordbok (Kraggerud & Tosterud, 1998). Bokens kapittelinnndeling varierer noe mellom ulike utgaver; Jones (1951) deler boken i 100 kapitler, mens Mayhoff (1906) har boken inndelt i 103. Der det er aktuelt har jeg brukt kapittelinnndelingen fra Mayhoff for referanser i teksten, som også er den utgaven som brukes i Perseus-databasen. Utvalgte oversettelser har jeg hentet fra Jones, med mindre annet er angitt, eller jeg har oversatt selv til norsk.

Gitner (2012) viser til at flerspråklighet var en sentral del av ikke bare den romerske litteraturen, men også den romerske hverdagen, og han velger å sammenligne tilstedeværelsen

av gresk med den til det franske språket i europeisk diplomati og sosietet gjennom 1700- og 1800-tallet (s. 1-2). Forskjellen er imidlertid at der fransk først og fremst ble brukt av velutdannede eliter, ble det greske språket forstått og brukt både av den kultiverte romerske eliten så vel som av slaver, frigjorte slaver og yrkesutøvere med lavere sosioøkonomisk status. Den greske innflytelsen skyldtes både at mange romere tok til seg gresk som andrespråk i møte med en kulturelt avansert sivilisasjon, samtidig som Romas økonomiske og politiske dominans rundt Middelhavet tiltrakk seg mange gresktalende til byen. Dette førte også til utbredt tospråklighet mellom gresk og latin i det romerske samfunnet, og innenfor mange yrkesgrupper tok greske yrkesutøvere med seg sin terminologi og sitt fagspråk. Samtidig kan vi ikke si at romerne var utelukkende begeistret for den greske innflytelsen: Vi har allerede nevnt Cato den eldre og hans motvilje mot innflytelsen fra den hellenske kulturen, og også Juvenals satire 6.188-196 utviser en motvilje mot det greske språket og hvor pretensiøst han oppfatter det: Kvinnene uttrykker sine glæder, sorger og sinne på gresk, og til og med elsker på gresk, noe fortelleren ikke finner sømmelig især for eldre kvinner. Denne oppfattelsen av det greske språket som noe pretensiøst kan muligvis tilskrives hvordan den greske ordlyden av enkelte ble oppfattet som mykere enn latinen, som Quintilian skriver i *Institutio oratorum* 12.10.27-34 (gjengitt hos Gitner, s. 18):

Namque est [sc. lingua Latina] ipsis statim sonis durior, quando et iucundissimas ex Graecis litteras non habemus (...) itaque tanto est sermo Graecus Latino iucundior, ut nostri poetae quotiens dulce carmen esse voluerunt illorum id nominibus exornent.

(For det latinske språket er hardere i sine egne lyder, fordi det mangler de mest behagelige bokstavene fra gresk [i.e. υ og ζ] (...) derfor er gresk så mye mer behagelig, at våre poeter ofte pryder sine vers med greske ord når de vil skape en sødmefylt effekt).

Gitner trekker også inn hvordan gresk innvandring er en reell trussel for den romerske *plebs*, idet dette fører til konkurranse om arbeid, patronasje og husrom med romerske borgere (s. 4). Den greske innflytelsen har derfor også en sosiopolitisk side ved seg som kan forklare de ulike synene på den hellenske kulturen. Etter hvert som tilgangen på greske slaver ble dårligere og etterkommere av greske slaver utelukkende lærte seg latin, sluttet imidlertid

gresk å bli snakket på gatene i Roma, og mot slutten av det tredje århundret hadde romerske keisere vanskelig for å rekruttere greskspråklige rådgivere (s. 3).

Når Plinius skriver i det første århundret er dette med andre ord i en tid hvor gresk innflytelse i Roma har pågått i århundrer og fortsatt preger det romerske samfunnet. Fortsatt er et flertall av praktiserende leger i Roma av gresk herkomst (se kapittel 3.1), og en omfattende litteratur fra den hellenske verden er tilgjengelig for Plinius å bearbeide og kategorisere. Det er denne litteraturen som utgjør mesteparten av Plinius' kildemateriale i alle delene av *Naturalis historia*, også de bøkene som spesifikt omhandler medisin. Dette er altså en viktig grunn til hvorfor Plinius' beherskelse av det greske språket er essensielt når han begir seg ut på prosjektet om å samle all verdens kunnskap i ett og samme verk.

2.1 Gresismer i latin

Før vi går videre til analysen vil jeg berøre greske innlåninger i latin i mer generelle vendinger. Det latinske alfabetet er i seg selv utviklet fra det euboiske alfabetet, en jonisk variant av gresk som ble bragt til den italienske halvøyen gjennom koloniene Cumae (gr. Κύμη) og Pitheculusae (gr. Πιθηκοῦσαι, dagens Ischia). Fra dette alfabetet fulgte bruken av grafemene X som /ks/ og H som /h/ fremfor de greske uttrykkene for /ksi/ og /ε:/, samt former av Λ, Σ og Γ som lignet og foranlediget de latinske L, S og C (Jeffery, 1961, s. 79-81). Romaniseringen av det greske alfabetet fulgte allerede i antikken vesentlig faste regler: *K* gjengis som *C*, diftongene *αι* og *οι* som henholdsvis *ae* og *oe*, mens *ει* og *ου* forenkles til henholdsvis *i* og *u*. Aspirerte konsonanter som *θ*, *φ*, *ρ*, og *χ* skrives ut som *th*, *ph*, *rh* og *ch*.

Med faste regler for transkripsjon av greske ord til latin, lå forholdene til rette for bruk av greske lånord i betydelig grad, og på grunn av det nære forholdet mellom gresk- og latinskspråklige forfattere innhentet det latinske språket rikelige innslag av slike lånord. Det eldste greske lånordet i latin skal angivelig være *quirois*, funnet på en inskripsjon i Lavinium dedisert til Castor og Pollux fra slutten av 500-tallet f. Kr – ordet henspiller åpenbart på *Dioskouroi*, Zevs' sønner, men endelsen er ifølge Feeney en gammellatinsk dativ pluralis snarere enn en gresk (s. 71). Imidlertid kan man anta at kontakt mellom den romerske og greske kulturen går enda lengre tilbake enn dette, med noen estimater helt tilbake til det niende århundret, og flere hevder at det aldri har fantes et tidspunkt i den romerske kulturens historie som har vært helt fri for kontakt og kulturell utveksling mellom de to kulturene (Gitner, s. 3).

Store norske leksikon definerer et lånord som et ”ord som på et gitt tidspunkt er overtatt fra et annet språk, og som ikke er nedarvet uavbrutt fra språkets eldste tilgjengelige eller rekonstruerte form”, og som motsats til et lånord vil jeg i oppgaven bruke begrepet et nedarvet ord. En gresisme brukes av Gitner og Feeney som et fellesbegrep for alle innlåninger til latin fra gresk. Gitner viser videre til skillet mellom et *Lehnwort* (fra tysk, lånord), et integrert ord fra et fremmed språk, og et *Fremdwort*, fremmedord, et lån som fortsatt oppfattes som fremmed av en morsmålsbruker. En må også ha in mente at det samme ordet kan være et slående fremmedord i én kontekst og et lånord i en annen. Lånord vil med tiden bli sterkere integrert i mottakerspråket, iblant slik at det er vanskelig å oppdage at ordets opphav kommer fra et fremmed språk. Denne tendensen finner man mange leksikalske lånord,

for eksempel *gubernator* (guvernør) fra gresk *κυβερνήτης*, *poena* (straff) fra gresk *ποινή* og *ancora* (anker), fra gresk *ἄγκυρα*, som kom inn i det latinske språket så tidlig at et utrent øye vil ha vanskelig for å skille det fra et nedarvet latinsk ord. Vi finner også morfologiske innlåninger som med tiden ble mer og mer produktive i latin, for eksempel suffiksene *-icus* og *-arius*, fra henholdsvis *-ικος* og *-αριος* (Gitner, 2012, s. 25-26).

Bruken av gresismer i latin er ifølge Feeney svært sjelden i tidlige latinske tekster, og de lånordene vi finner hos forfattere som Livius og Gn. Naevius (ca. 270 – ca. 201 f. Kr.) er i det vesentligste lånord som for lengst var naturaliserte i latin, det vil si *Lehnwörter*. I tillegg blir greske egennavn typisk assimilert til latin med latinske bøyninger, for eksempel *Hercules*, *-ei*, etter femte deklinasjon, og Livius bruker latinsk akkusativ *Calypsonem* i sin oversettelse av Odysseen. Først hos Ennius i *Annales* fra det andre århundre f. Kr. finner vi et skifte med morfologiske og syntaktiske gresismer av betydning, for eksempel når han bruker det hellenistiske *musae* fremfor Livius' *Camena*. Dette oppfattes som et nikk til Homer, siden Ennius forsøker å forfatte et episk verk i hellenistisk, homerisk heksameter (Feeney, s. 70-71). Vi diskuterte også at Plinius foretrekker *camenis* i sin introduksjon til *Naturalis Historia*, se kapittel 1.4. Også hos Accius femti år senere finner vi en tendens hvor han foretrekker å overføre de greske bøyningsformene i egennavn fremfor å domestisere dem med latinske bøyningsformer, for eksempel når han bruker gresk akkusativ *Hectora* fremfor *Hectorem* (Ibid., s. 161).

Etter hvert blir gresismer et uvurdelig virkemiddel i høylatinsk litteratur, også hos L1-oversettere, poeter og prosaforfattere med latin som morsmål som Cicero, Catull og Vergil. En grunn til dette, hevder Feeney, er at det romerske publikum i større grad vennes til innflytelsen fra greske litterære normer, og slik utvikler språket systemer for å representere ”greskhet” som et litterært virkemiddel (s. 73). En innlåning fra gresk høypoesei kan gi en helt annen effekt enn en mer teknisk eller hverdagslig innlåning, som blir diskutert senere i oppgaven. Også fraværet av gresk der dette ville vært forventet kan være et effektivt virkemiddel: Gitner viser for eksempel til at Horats sjelden kodeveksler, hvor en karakter legger om til gresk underveis i en setning, til tross for at dette var vanlig i tidlig romersk satirekunst (s. 177). Hvordan det latinske og det greske interagerer med hverandre har altså vært gjenstand for diskusjon siden de antikke forfatterne skriver selv, og grensesettingen mellom det latinske og det greske gjenfinner vi også hos Cicero i *De Oratore*, hvor han sier:

Quare bonitate potius nostrorum verborum utamur quam splendore Graecorum (la oss derfor bruke våre gode gamle [latinske] ord fremfor de fremragende greske). I dette aner vi både respekten og beundringen Cicero og hans likesinnede har for det greske språk og kultur, men også en stolthet over det latinske språket som romerne har kultivert.

2.1.1 Greske innlåninger i latinsk versekunst – med Horats som eksempel

I sin doktorgradsavhandling *Horace and the Greek Language: Aspects of Literary Bilingualism* undersøker Gitner (2012) bruken av gresismer hos Horats (65-8 f.Kr.). Her opererer han med tre hovedtyper av innlåninger: 1. Leksikalske innlåninger, hvor hele ord innlånes i språket, for eksempel *aether* fra gresk *αἴθηρ*; 2. Morfologiske innlåninger, hvor deler av ord, for eksempel suffikser eller bøyningsendelser, innlånes. Et eksempel er den ovenfor nevnte akkusativformen *Hectora* fremfor *Hectorem*; 3. Semantiske innlåninger, hvor betydningen av lånordet lånes inn det nye språket. Denne gruppen kan igjen deles inn i to undergrupper av innlåninger: Oversettelseslån, eller morfologiske kalkeringer, hvor den leksikalske delen av et latinsk sammensatt ord reproduseres i et gresk sammensatt ord, for eksempel latin *biformis* fra gresk *δίμορφος*; og låneskift (*loan-shifts*), hvor det latinske ordet beholder det semantiske innholdet til et gresk synonym, selv om ordene ikke ligner fonologisk. Som eksempel bruker han det latinske ordet for kasus, *casus*, på gresk *πτῶσις*, hvor begge har samme semantiske betydning av et fall.

Adskilt fra innlåning opererer Gitner med kodeveksling, *code-switching*, hvor forfatteren aktivt skifter fra ett språk til et annet, for eksempel for å uttrykke et kjent uttrykk, eller å skape et inntrykk av *je ne sais quoi*. Dette kan igjen finne sted i samme setning (intrasentential switching), som er vanligst, eller mellom setninger (inter-sentential switching) (s. 8). I den skjønnlitterære tradisjonen gjenfinnes dette ofte i romerske komedier, hvor gresk tale og kodeveksling ofte identifiserer enkelte karakterer som slaver eller frigjorte slaver (s. 115), men også i prosalitteraturen finner vi eksempler på slik skifting mellom de to språkene. De er da ofte karakterisert ved at man i manuskripttradisjonen finner disse ordene gjengitt med det greske alfabetet, fremfor translitterert til latin (s. 78). Denne typen innlåninger vil bli diskutert i kapittel 2.4.

Et tredje moment er syntaktisk innlåning, som også kalles interferens. Et eksempel på dette er når man utvider bruken av latinsk akkusativ til å inneha samme funksjon som gresk

henseelsens akkusativ. Denne typen akkusativ finner vi blant andre hos Vergil i *Georgica* 4.357 *percussa mentem* (slått med hensyn på sinnet) og hos Catull 64.296 *restrictus membra catena* (lenkebundet med hensyn til lemmene) (Gitner, s. 9-10, Feeney, s. 70), og denne bruken av akkusativ har så tydelige assosiasjoner til det greske språket at flere omtaler den simpelthen som *accusativus graecus* (Skutsch, 1977, s. 85). Fordi den forekommer så ofte hos Vergil omtaler Gitner bruken av den greske akkusativen som en augusteisk utvikling, selv om vi ikke finner mange eksempler på den hos Horats (s. 143).

2.1.2 Eleverte og hverdagslige innlåninger

I sin analyse har Gitner delt bruken av greske innlåninger hos Horats i fire kapitler: Første del berører hva han omtaler som eleverte innlåninger fra poesi og versekunst; andre kapittel kaller han ordinære og hverdagslige innlåninger, som også inkluderer fagtekniske begreper, og som i det vesentligste ikke gjenfinnes i de poetiske sjangrene; tredje kapittel behandler syntaktiske innlåninger, hvor Horats' latinske syntaks påvirkes av gresk; og til sist påfallende fravær av greske innlåninger. Første kapittel er altså poetiske innlåninger som først og fremst finnes i poesien, eller som åpenbart spiller på assosiasjoner til den greske litteraturen. Her finnes for eksempel lånord som er hentet direkte fra Homer, greske bøyninger som er bedre tilpasset meteret, og låneskift. Et eksempel på en elevert innlåning henter Gitner fra Odene 2.20: *Non usitata nec tenui ferar penna **biformis** per liquidum aethera*. *Aethera*, fra gresk *αἴθρη*, har her to egenskaper av lånord: Som leksikalsk innlåning finnes det nesten utelukkende i poesi, og har en storslåtthet som tilskrives ordets hyppige bruk hos Homer (s. 24). Det fungerer slik som mer enn bare et synonym for det latinske *caelum*, og har en eim av udødelighet og guddommelighet. For det andre har Horats her beholdt ordets greske akkusativendelse -a – den latinske endelsen ville ha vært *liquidum aetherem*. Dette er altså samtidig et eksempel på både en leksikalsk og en morfologisk innlåning hos Horats. I samme utdrag finner vi ordet *biformis*, som er et oversettelselån fra gresk *δίμορφος*.

I neste kapittel finner vi uttrykk og innlåninger i mer hverdagslige registre av latinen, *sordida verba*, som blant annet kommer fra de mange greske slavene og arbeiderne som kom til Roma frem mot og i tiden etter at Roma etablerte hegemoni over det østlige Middelhavet. Denne typen innlåninger inkluderer tekniske termer i medisin og jus, men også uformelle varianter av greske innlåninger som gjenfinnes i sosiolekter over hele spekteret. Mange av disse er såkalt ikke-litterære, det vil si at vi sjelden finner dem i episke eller lyriske verker, men bærer

i større grad preg av å være muntlig språk. Et eksempel på slike hverdagslige innlåninger finnes i Horats' *Satire* 1.6, hvor Horats tiltaler senatoren Tillius og hans forfinede følge: *obiciet nemo sordis mihi, quas tibi, Tilli, cum Tiburte via praetorem quinque sequuntur te pueri lasanum portantes oenophorumque*. Gitner viser til at *lasanum*, fra gresk *λάσανον*, henspiller på noe langt mindre formelt og mer vulgært enn det mer vanlige ordet for potte, *matella*. *Oenophorum*, en overdådig vinkrukke fra gresk *οἴνοφόρον*, mangler de vulgære assosiasjonene fra *lasanum*, men finnes utelukkende i prosatekster og satire, og aldri i de mer eleverte former for latinsk versekunst. Med bruken av slike hverdagslige og vulgære ord kan Horats beskyldte Tillius for sin *sordes*, urenhet (s. 70-71). Man kan også skape en kraftfull effekt i å alternere mellom eleverte ord med poetisk klang og mer hverdagslige begreper. Et eksempel på dette er når Horats i sin gjengivelse av første linje av Iliaden dikter: *gravem Pelidae stomachum cedere nescii*, hvor den greske innlåningen *stomachum* erstatter det originale *μῆνιν* for å uttrykke Akillevs' sinne. Vreden *μῆνις* er nå erstattet av en enkel irritasjon *stomachus*. Dette virkemidlet kalles *tapinosis* (gresk *ταπεινώσις*) og var kjent som lingvistisk fenomen allerede hos Quintilian (Gitner, s. 90-91). *Stomachus* i seg selv kunne ha to betydninger, både et rent anatomisk begrep for svelget og spiserøret som også kan gjenfinnes i høypoesi, og her i form av en mer hverdagslig irritasjon.

2.1.3 Fagtekniske innlåninger

De greske innlåningene i latinen inkluderer også en hel del tekniske fagbegreper som kom inn i latinen med greske slaver og yrkesutøvere. Latinske forfattere kan nå benytte seg av presisjonen som det greske vokabularet har, og som det latinske språket mangler. For eksempel finnes det mange latinske ord for å beskrive bøker (e.g. *liber*, *codex*, *volumen*), men man kan henvende seg til det greske språket for spesifikke deler av bøker, for eksempel *collema* > *κόλλημα*, noe som er limt sammen, og *cylindrus* > *κώλινδρος*, en rull; eller materiale: *charta* > *χάρτης*, papyrusblad, *papyrus* > *πάπυρος*, og *pergamena* > *περγαμηνός*, pergament. Dette gjelder en spesifikk gruppe innlåninger, som kalles hyper- og hyponymer: Ord hvis semantiske nedslagsfelt er inkludert i et annet, mer generalisert ord, som kalles et hypernym. Fargen "rød" er for eksempel et hyponym til hypernymet "farge". Hyponymer finnes typisk der en hierarkisk anordning av begreper er viktig: Metakarpene står som hyponym til ben, og muskelen *plathysma* står som hyponym til hypernymet *musculus*. Før latin ble utbredt som handelsspråk rundt Middelhavet, ble ofte gresk brukt som et felles språk for handel og for ulike yrkesgrupper i området. Etter hvert som latinskspråklige handelsmenn

og yrkesgrupper fikk behov for nye begreper, var det derfor lett å ty til gresk for å fylle sitt eget språks leksikalske gap. Slike innlåninger omtaler Gitner som *mots nécessaires*, nødvendige ord, som kontrast til innlåninger *de luxe*, hvor det innlånte ordets semantiske betydning i stor grad overlapper med morsmålets ord, for eksempel det innlånte *pelagus* mot det nedarvede *mare*. Fordi tekniske begreper ofte var assosiert med lav sosial status, fant derfor disse ordene sjeldnere innpass i såkalt elevert diktning og versemål, men bruken av dem i poetiske tekster kan ofte gi en realisme i fortellingen: Gitner viser for eksempel til Horats' bruk av det tekniske begrepet *collyrium* (gr. *κολλύριον*), en salve fortelleren påfører seg selv i Satire 1.5 og som kan lukke gapet mellom forteller og publikum ved å knytte satiren til virkeligheten (s. 104).

Innlåningene av tekniske begreper fra det greske språket er særlig gjeldende for anatomi og sykdomslære, hvor den romerske kulturen i relativt begrenset grad i Plinius' tid har gjort egne oppdagelser sammenlignet med den greske legevitenskapen (se også kapittel 3.1 av denne oppgaven). Gjennom sin egen legekunst har romerne derfor mange egne begreper for overflatisk anatomi og viktige organer, men man mangler en systematisk nomenklatur for sykdomslære. Dette kan bidra til å forklare de mange leksikalske innlåningene fra gresk som vi finner hos Plinius. Disse lånordene utfører sin nyttefunksjon på grunn av sin presisjon og spesifisitet: Gitner viser til eksemplet *hydrops*, ødem eller hevelse, som er en helt spesifikk form for sykdom som ikke blir dekket av ordet *morbus* (ibid., s. 102). *Hydrops* som innlåning finner vi gjentatte ganger hos Plinius.

Også som litterært virkemiddel kan vi finne eksempler på medisinske termer i poesien, og Gitner trekker især frem Horats' Satire 2.3 som et eksempel på dette. I linje 153-157 dikter Horats:

*'deficient inopem venae te, ni cibus atque
ingens accedit stomacho futura ruenti.
tu cessas? agedum sume hoc tisanarium oryzae.'
'quanti emptae?' 'parvo.' 'quanti ergo?' 'octussibus.' 'eheu,
quid refert, morbo an furtis pereamque rapinis?'*

(Dine blodårer vil svikte deg, om ikke kraftfull kost tilføres som støtte til din sviktende mage. Nøler du? Kom igjen, spis denne risgrøten. Hvor mye kostet den? Lite. Men hvor mye? Åtte asen. Akk! Hvilken forskjell utgjør det om jeg forgår av sykdom, tyveri eller ran? Oversettelse av undertegnede ved hjelp fra Muecke (1993), gjengitt hos Gitner, s. 117).

Satiren omhandler Opimius, som er sengeliggende med *lethargus* (en gresk innlånning som vi også gjenfinder hos Plinius). Her foreslår doktoren et sett med behandlinger og bruker flere vanskelige ord og greske innlåninger for å fremvise sin utdanning, som *vena*, *stomachus* og *inops*. Den mest påfallende innlåningen er dog bruken av *tisanarium oryzae*, en slags risgrøt, idet ris ofte ble brukt for å lette på fordøyelsen og at *oryza* først og fremst brukes i prosa (Gitner, s. 118). Vi finner ordet også hos Plinius i i Nat. 28.27. Den overdådige bruken av fremmedord hos Opimius' doktor kan gi oss assosiasjoner til dagens legelatin, og dette blir megetsigende når vi reflekterer over hvor grunnleggende behandling han foreskriver:

Pasienten skal bare spise kraftfull kost, men budskapet blir pakket inn i fremmedord som kan være vanskelige for mottakeren å forstå. Slik harselerer Horats med et trekk ved legestanden som mange trolig har opplevd også i våre dager.

2.1.4 Sykdommer i Plinius' tid

Jones skriver at rundt Plinius' tid var de mest utbredte, kjente og navngitte sykdommene i Italia ulike lunge-, hud- og øyesykdommer, i tillegg til forskjellige former for infeksjonssykdommer. En særskilt utfordring med å jobbe med antikke medisinske tekster er selvsagt at forfatterne ikke hadde moderne teknikker til å skille mellom de ulike diagnosene, og følgelig måtte stille diagnosen utelukkende basert på symptomatologi. Dette gjør at to forskjellige sykdommer med like symptomer grupperes under samme navn: For eksempel finner vi andre sykdommer enn gikt under navnet *podagra*, mer enn bare kreft under navnet *carcinoma*, mer enn bare spedalskhet under navnet *lepra*, og så videre. Også *pestis* og *pestilentia* dekker en rekke sykdommer, fra malaria til tyfus og byllepest (1951, s. ix).

Videre er det ofte nyttig å sammenligne forfatterens beskrivelser av sykdommer og nomenklatur med andre, samtidige forfattere. I Plinius' tilfelle er det derfor særlig relevant å trekke inn begrep som brukes av Celsus, idet han levde kort tid før Plinius selv og skriver om lignende tema, og der det er relevant vil jeg derfor trekke inn observasjoner gjort av Celsus.

Jones skriver dog at Plinius' nomenklatur ikke alltid sammenfaller med Celsus', hvilket ofte gjør det vanskeligere å avklare nøyaktig hvilke sykdommer og symptomer Plinius viser til (s. xii). Vi kan likevel med sikkerhet fastslå at Plinius kjente til Celsus' arbeid: I Nat 20.15 viser han til at Celsus er enig med ham i bruken av slangerot (*πλειστολογία*) mot leddsmerter: *Celsus et podagris, quae sine tumore sint, radicem eius in vino decoctam inponi iubet* (Også Celsus anbefaler dens rot kokt i vin mot leddsmerter, dersom de er uten hevelse). Celsus vises også til i bok 21 og i Nat. 27.21, i sistnevnte tilfelle hvordan Celsus bruker planten strychnon mot brystmerter: *solanum graeci στρόχνον vocant, ut tradit cornelius celsus*. Den utbredte bruken av denne planten hos både Plinius og Celsus er påpekt å være en av de tidligste kildene til kunnskap om atropin, et antikolinergikum som kan brukes for å påvirke en rekke fysiologiske prosesser (van Tellingen, 2007). Antikolinergika brukes blant annet i behandlingen av astma og kronisk obstruktiv lungesykdom, som kan stå som en forklaring på hvordan den har vært effektiv nettopp mot brystmerter.

2.2 Botaniske uttrykk

Siden boken omhandler planters bruk i medisinsk øyemed, er det svært mange innslag av navn på planter, blomster og trær i boken. Bruken av planter i medisinsk øyemed er den tidligste kjente formen for medisinsk behandling; blant annet finner vi over 800 planter til medisinsk bruk, for eksempel aloe, einerbær og cannabis, i den egyptiske Ebers-papyrusen fra ca 1550 f. Kr. (Sumner, 2000, s. 17). Som nevnt i kapittel to er antallet planter Plinius omtaler i alle bøkene svært omfattende, og med sine 900 planter utklasser han alle andre forfattere i rent kvantitative mål. Den nærmeste er Dioscorides med sine 600 planter, og til sammenligning oppgir hele det hippokratiske corpus litt over 300 planter (Prioreschi, s. 230). Imidlertid var ikke Plinius selv botaniker, og han drev således i liten grad selv med kategorisering og forskning på planters helbredende effekter. Hans kunnskaper om plantenes effekt på mennesket kom i hovedsak fra andre kilder som ofte ble høytlest for ham – og følgelig med de feil som kan oppstå av dette (Jones, 1951, s. xviii).

De første kapitlene omtaler for det meste agurkplanter, og i andre kapittel introduseres *elaterium*, som utvinnes fra agurk, og er blant annet god mot *obscuritates*, *vitia oculorum* og *genarum ulcera* (synsforstyrrelser, øyesykdommer og sår på øyelokkene). Elaterium kommer fra gresk *ἐλατήριον*, og omtales også hos Celsus 5.12 og 6.5. I dag vet vi at planten inneholder cucurbitaciner, og er således giftig dersom den ikke behandles riktig (Attard & Scicluna-Spiteri, 2001). Plinius vedgår også at den kan være farlig å innta, idet han i kapittel 4 forklarer at den kan indusere abort hos gravide: *purgat eas elaterium, sed gravidis abortum facit*. Også i tredje kapittel omtaler Plinius bruken av elaterium, og her finner vi også en referanse til planten *heliotropium* (fra gresk ἥλιος og τρέπειν, å snu). Også krydderplanter gjengis med sine greske navn, for eksempel *coriandrum* fra det greske *κορίαννον*, og forekommer oftest i ablativformen *coriandro*. Vi finner også en beskrivelse av malurten gjennom den greske innlåningen *absinthium* (fra *ἀψίνθιον*), som bøyes med latinsk ablativ *absinthio*. Det finnes selvsagt mange flere eksempler på greske plante- og kryddernavn i teksten, men dette illustrerer hovedtendensen i at Plinius beholder de greske navnene på de fleste av plantene han navngir.

Det er gjerne ikke overraskende at Plinius beholder de greske navnene på mange planter og oppdagelser gjort av greske botanikere, nettopp fordi Plinius ikke selv er botaniker. Kanskje for å unngå forvirring rundt nomenklaturen og kanskje fordi han er ydmyk nok til å ikke

forsøke å omdøpe de greske navnene til latin innen et felt han ikke selv har ekspertise, velger han å inkorporere de greske navnene sømløst i teksten – stort sett med latinsk ortografi (se kapittel 2.4 om kodeveksling), og med latinske endelser. Mer hverdagslige planter velger imidlertid Plinius å beholde på latin: Løk oppgis som *cepa*, hvitløken gjengis som *alio magna vis* (hvitløken har sterke evner. Både Jones og Mayhoff gjengir her stavemåten *alium* fremfor *allium*), og han bruker ikke her de greske *κρόμμυον* og *σκόροδον*. Også salat, *lactuca*, bevares i sin latinske form, selv om ordet muligvis kommer fra det latinske *lac*, melk, og er slik kognat med det greske *γάλα*. Slik beholder Plinius de hverdagslige navnene på planter som typisk kan finnes i et romersk kjøkken, mens han ikke forsøker å gi nye navn til mer eksotiske planter som ikke er i utbredt bruk. Noen tilfeller av plantenavn er dog mer usikkert om vi kan kategorisere som låneord eller nedarvede ord: Et eksempel er purreløk, i kap 22 *capitato porro maior ad eadem vis est. Porrum* finner vi også hos Horats, men Gitner er selv ikke sikker i sin sak om ordet er innlånt fra gresk *πράσον*, eller om de bare er kognate ord (s. 108).

Også rusmidler omtales hos Plinius, for eksempel cannabis-planten i kap 100: *Cannabis in silvis primum nata est, nigrior foliis et asperior. semen eius extinguere genituram virorum dicitur* (*Hemp at first grew in woods, with a darker and rougher leaf. Its seed is said to make the genitals impotent.* Oversettelse fra Jones). Ordet *cannabis* for hampplanten kommer fra gresk *κάνναβις*, men har røtter langt tilbake i ulike kulturer: Ordet gjenfinnes vi blant annet i protogermansk **hanapiz* og protoslavisk **konopja*, og det er derfor passende å omtale ordet som et såkalt *kulturwort*, fra tysk om et ord som er lånt inn i en rekke språk uten åpenbart opphav.

2.3 Medisinske og anatomiske uttrykk

I denne delen av oppgaven vil jeg undersøke spesifikke medisinske og anatomiske uttrykk hos Plinius. Her vil jeg finne eksempler på greske innlåninger innenfor anatomi, sykdomslære og behandlingsmetoder, samt fravær av greske uttrykk, og også kommentere bruken av disse hos Plinius og eventuelt i hvilken grad uttrykkene har overlevd til våre dager.

2.3.1 Anatomiske uttrykk

Begrepet *stomachus* (fra gr. *στόμαχος*) brukes 58 ganger i hele boken, ved alle tilfeller i entallsform. I alle tilfellene tolkes ordet i betydningen av fordøyelseskanalen eller svelget, og altså som en anatomisk lokalisasjon og ikke i betydningen irritasjon eller sinne som vi blant annet finner hos Horats i forrige kapittel. Dette bekrefter også Gitner, idet han viser til at både Celsus og Plinius benytter *stomachus* som en anatomisk benevnelse på spiserøret (s. 92). Vi kan også bemerke at Plinius aldri benytter det moderne latinske begrepet på spiserøret, *oesophagus* (fra gr. *οἰσοφάγος*, fra futurum av *φέρω*, å bære, og aoristformen *ἔφαγον*, av *ἔσθίω*, å spise), og han bruker heller ikke et begrep som *guttur* for svelg eller spiserør. Dette taler for at *stomachus* er Plinius' foretrukne begrep for denne delen av menneskets anatomi. Plinius bruker derimot konsekvent det nedarvede *venter* fremfor en gresk innlåning som *gaster* når han omtaler magen, så dette gjelder ikke alle Plinius' beskrivelser av mage- og fordøyelsessystemet.

Plinius bruker også den greske innlåningen *thorax* ved fem anledninger. Opprinnelig betyr det greske *θώραξ* en brystplate, men hos Plinius fremstår dette først og fremst som et uttrykk for brystkassen. Også ørespyttkjertelen, *parotis* (fra gr. *παρά*, ved siden av, og *οὖς*, øre) gjenfinnes med sitt greske navn ved åtte anledninger i teksten. Imidlertid finner vi mange tilfeller hvor Plinius beholder det latinske ordet for overflateanatomi (for eksempel *caput* for hode og *venter* for mage fremfor de greske *κεφαλή* og *γαστήρ*) og vitale organer (for eksempel *cor* for hjerte, *pulmo* for lunge og *iocinor* for lever fremfor de greske *καρδία*, *πνεύμων* og *ἥπαρ*), selv om vi i Nat. 1.90 finner uttrykket *hepatitis* om noe som er relatert til leveren. Dette kan underbygge påstanden som ble tatt opp i underkapitlet 2.1.3 om at Plinius vil benytte seg av etablerte latinske begreper for anatomi som den romerske kulturen allerede hadde et rikt vokabular for å dekke, men at han i stedet bruker greske innlåninger for mer fag- og sykdomsspesifikke deler av menneskets anatomi og fysiologi, de såkalte *mots nécessaires*, for å uttrykke kunnskap som først og fremst er båret frem av greske vitenskapsmenn før ham.

Dette er områder av menneskets anatomi hvor det ikke er naturlig for en romersk borger å ha et nært forhold til. Vi kan trekke en parallell til hvordan vi i dag har mange norske begreper for viktige organer og overflateanatomi som går langt tilbake i det norske språket, men i spesifikke deler av anatomen som krever nærmere studier eller spesiell interesse er det mer naturlig å lene oss på et latinsk eller gresk navn. Et eksempel er bruken av begrepet prostata, hvor også ikke-medisinere vil bruke det latinske navnet om organet, mens det norske navnet blærehalskjertelen gjerne oppleves konstruert og er lite i bruk i dagligtale. Vi har også det norske navnet ankelleddet, men det norske språket utviklet aldri egne navn på ligamentene som holder leddet sammen trolig fordi man aldri har hatt et behov for å uttrykke dette utenfor medisinske miljø.

2.3.2 Betennelses- og infeksjonstilstander

I moderne medisinsk litteratur brukes endelsen *-itis* eller dens fornorskede variant *-itt* om en generell betennelsestilstand, fortrinnsvis med det greske fremfor det latinske ordet som utgangspunkt for orddannelsen. Vi finner i liten grad denne endelsen, som har gitt opphav til dagens begreper hepatitt, appendicitt og encephalitt, i denne boken av *Naturalis historia*. Dette er dog ikke så påfallende, idet endelsen hadde en annen betydning i antikkens litteratur, og gjenfinnes allerede hos Hippokrates, som blant annet bruker *ἀρθρίτις* og *πλευρίτις (νόσος)* i sine verker, men da i betydningen ”sykdom relatert til ledd eller lungesekk”, fra den greske endelsen *-ιτις*. Som nevnt finner vi *hepatitis* i Nat. 1.90, dai forbindelse med relasjon til lever, og vi finner også ordet *pleuritis*, en betennelse eller sykdomstilstand i lungesekken, ved to anledninger, for eksempel i bruken av planten *tragorianum* i kap 69: *tussientibus quoque cum melle datur et pleuriticis et peripneumonicis* (også mot hoste og pleuritt og lungebetennelse gis den sammen med honning). Ordet *peripneumonicus*, det eneste tilfellet hvor Plinius bruker den greske stammen *πνεύμων*, tolkes som en form for lungebetennelse, mens i andre beskrivelser av lungene foretrekkes *pulmo*. Et ord som *pleuritis* finner vi også hos Vitruvius 1.6, hvor den også kan tolkes som en generell sykdomstilstand i lungesekken med hoste som vanlig symptom: *Vitia autem sunt, quae difficulter curantur (...) tussis, pleuritis*.

Det er altså først i nylatinen at suffikset *-itis* konsekvent brukes som betennelsestilstand, og fungerer i moderne nomenklatur som et svært produktivt suffiks. I stedet bruker Plinius flere ord som kan sammenfalle med for eksempel en leddbetennelse. Ved 16 tilfeller bruker han betegnelsen *podagra* for å uttrykke leddsymptomer, første gang i kapittel 2: *radix autem ex*

aceto cocta podagris inlinitur (også roten [fra *cucumin*, agurk] kokt i eddik kan brukes som salve mot podagra. Latinsk tekstutdrag fra Mayhoff. Hos Jones finner vi i stedet formen *podagricis*). Ordet kommer fra gresk *πούς* (fot) og *ἄγρᾱ* (jakt), og betyr altså fotfelle, og brukes den dag i dag som et begrep for krystallsyregikt, *arthritis urica*. Vi finner også andre betegnelser for leddlidelser, for eksempel *morbus articularius* i ulike former ved tre anledninger i teksten, mens *articulus* alene forekommer åtte ganger i tillegg. Imidlertid finner vi aldri avledninger fra det greske *ἄρθρον*, som har gitt opphav til det moderne artritt, til tross for at dette gjenfinnes hos romerske forfattere før Plinius: Blant annet finner vi *arthriticus* som en giktliggende tilstand hos Cicero i *Ad familiares 23: non enim arbitror cocum etiam te arthriticum habere*. Plinius velger altså tilsynelatende bevisst å bruke det latinske *articulatio* i ulike former fremfor greske innlåninger, unntatt når han bruker det mer konkrete symptombildet *podagra*.

Jones finner det også påfallende i hvor liten grad Plinius beskriver symptomer og behandling mot en vanlig forkjølelse (s. xv). Vi finner begreper som *gravedo* fra det latinske *gravis*, og *destillatio* som uttrykk for en rennende nese, men ingen eksempler på greske innlåninger for å beskrive en forkjølelse. Dette kan vi også tolke til inntekt for at Plinius foretrekker nedarvede, latinske begreper for å uttrykke en allmenn sykdom som alle trolig kjenner til. Også *febris* brukes ved syv anledninger, og kan ifølge Jones både bety et symptom på feber eller uttrykke en selvstendig sykdom, og da oftest malaria.

2.3.3 Psykiatiske tilstander

I femte kapittel finner vi agurkens evner mot *phreneticis*, fra gr. *φρενητικός*, og omtaler en gal eller sinnslidende person. Uttrykket *phren* gjenfinner vi i moderne uttrykk som schizofren og frenetisk, og viser til grekernes oppfattelse av sinnets tilholdssted i mellomgulvet, *φρήν*, og denne oppfattelsen gjenfinner vi altså hos Plinius, om intet annet enn i ordvalg. Det er dog kun i forbindelse med *phreneticus* vi finner ordet. Dette gjelder også for de øvrige bøkene 20-27, hvor vi kun finner *phren* i forbindelse *phreneticus*, som derfor later til å være et generelt begrep for sinnslidelse hos Plinius. I bok 24 finner vi blant annet bruken av urten *spondylium*, fra gresk *σπονδύλιον*, som brukes både mot sinnslidelse og avmakt: *spondylium una demonstratum infunditur capitibus phreneticorum et lethargicorum*. Her har Plinius også brukt det greske lånordet *lethargicus* (gr. *ληθαργικός*), som vi også gjenfinner i poesien: Blant

annet brukes ordet i Horats' nevnte satire 2.3: *ut lethargicus hic cum fit pugil et medicum urget* (slik som når en slapp person blir en kjemper og oppsøker lege).

Av andre sykdommer som angår sinnet bruker Plinius ved fire anledninger *melancholis* (fra gr. *μέλαινα χολή*, sort galle), blant annet for å beskrive mennesker med nedsatt stemningsleie. Teorien om at denne tilstanden skyldtes overflod av sort galle går tilbake til Hippokrates og humoralteorien: Den sier at de fleste sykdommer skyldes endringer i de fire væskene blod (*haima*), slim (*phlegma*), gul galle (*kitrini chole*) og sort galle (*melaina chole*). I *Om menneskenaturen* (*Περὶ φύσιος ἀνθρώπου*), som ifølge Prioreshi (1994, s. 242) ofte tilskrives hans svigersønn Polybus, skriver Hippokrates:

Menneskekroppen inneholder blod, slim, gul galle og sort galle. Dette er hva som utgjør dens konstitusjon og forårsaker dens lidelser og helse. Helse er først og fremst den tilstanden hvori disse substansene er i korrekt proporsjon til hverandre (...)
Lidelse forekommer når en av disse substansene er enten i mangel eller i overflod, eller adskilt innad i kroppen og ikke blandet med de andre. (Om menneskenaturen, oversatt fra Mann, 1983, s. 262)

Humoralteorien forble dominerende i vestlig medisinsk tankegang gjennom århundrer, sannsynligvis både takket være Hippokrates' status og at hans arvtager Galenos også la stor vekt på denne teorien, og først langt ut på 1800-tallet ble den endelig avskrevet i konvensjonell vestlig medisin. Vårt ord melankoli tilskrives en overflod av sort galle, men det ble også trodd at malaria kunne bli forårsaket av det samme, blant annet fordi malaria ofte gir forstørret milt (Jones, s. xvi). Om Plinius sikter til sinnstilstanden eller malariasykdom i *Naturalis historia* er ikke alltid lett å avgjøre. Også gul galle, *chole*, finner vi uttrykt i form av uttrykket *cholera*, som nevnes seks ganger i teksten hos Plinius, og fremstår som en alvorlig form for diaré. *Cholera* nevnes også hos Celsus 2.13.

2.3.4 Hudsykdommer

Den nevnte agurkplanten elaterium kan blant annet helbrede kløe og fortykkelse av huden, to spesifikke symptomer som Plinius kaller henholdsvis *psoram et lichenas*. Boken bruker også flere begreper for å uttrykke kløesyntomer: Vi finner begrepet *pruritus* ved én anledning i kap 87 om bruken av engsyre, *lapathum: item prurimum corporis in solia balnearum additum*

aut prius ipsum inlitum sine oleo (den hjelper også mot kløe på kroppen om den legges i bunnen av et bad eller føres på huden uten olje); *prurigo* ved én anledning i kap 70: *item ad scabiem, pruriginem, psoras in descensione balnearum*; og ved to anledninger begrepet *scabies* i kap 2 *arida cum resina inpetiginem et scabiem quaeque psoram et lichenas vocant* og i det siterte utdraget fra kapittel 70, hvor han bruker tre ord, *scabies*, *prurigo* og *psora* etter hverandre. *Psora* alene brukes åtte ganger for å beskrive kløe. Ut fra måten Plinius bruker begrepene kan vi tolke dette som at *psora* er en spesifikk form for kløe som han ønsker å formidle ut ifra det greske kildematerialet (*et scabiem quaeque psoram et lichenas vocant*, også kløe som blir kalt *psora* og *lichen*), mens nedarvede ord som *scabies*, *pruritus* og *prurigo* benyttes mer generelt om kløe som symptom. Jones skriver om dette at *psora* i antikken ble oppfattet som en rekke sykdommer hvis fremste symptom var kløe, inkludert hva vi dag oppfatter som lepra (s. x). Således kan vi tolke *psora* som et hyponym til hypernymene *pruritus*, *prurigo* og *scabies*. Alle begrepene har overlevd like til i dag, *pruritus* som et generelt begrep for kløe, *prurigo* en spesifikk hudsykdom med kløe som fremtredende symptom, *scabies* om den kløende skabbmidden og *psora* i form av sykdommen *psoriasis*, med den generelle sykdomsendelsen *-iasis*, altså bokstavelig talt en kløesykdom. Også *lichen*, flere hudsykdommer som gir fortykkelse av huden med underformer som *lichen sclerosus* og *lichen planus*, er fortsatt i bruk i moderne fagspråk.

2.3.5 Øyesykdommer

De fleste beskrivelser av øyet forekommer i form av det latinske *oculus*, for eksempel i form av *vitia* eller *cicatrix oculorum*, og det greske ordet *ὀφθαλμός* forekommer ikke i teksten i noen former. Dog finner vi noen spesifikke øyesykdommer som gjengis med greske lånord: Syv ganger forekommer *epinyctidas*, som betegner et utslett eller sår på øyelokket (fra gr. *ἐπί*, over, og *νύξ*, natt), og Plinius omtaler også tilstanden *epiphora*, en overstadig tåreproduksjon, ved flere anledninger. Det oversettes hos Jones som *fluxes of the eyes*, og kan således tolkes som en generell betegnelse for en rekke sykdommer som affiserer øynene. Også en innlånning som *glaucoma* (gr. *γλαύκωμα*) omtales i 28. bok av *Naturalis historia*, da med betydningen av en uklar linse. Glaukom brukes i dag om grønn stær, mens grå stær, en uklar linse med påfølgende synsreduksjon, omtales i stedet som katarakt, fra gresk *καταράκτης*, en foss. Innlånningen *cataractus* forekommer ikke hos Plinius, men han bruker begrepet *nubecula*, en liten sky, i kap 77, som kan tolkes å være en form for katarakt som legger seg som en sky over øyet. I tillegg viser Jones til mange andre innlånte begreper Plinius bruker om

øyesykdommer i sitt forfatterskap, blant annet *aegilops*, *argema*, *hypochysis*, *nyctalops*, *pterygium*, men også nedarvede begreper som *albugo* (en hvit flekk), *lippitudo* (inflammasjon på øyet), *scabritia* (kløe og ruhet på øyet) og det nevnte *nubecula*. Dette kan tale for at den romerske legevitenskapen også har utviklet en del begreper for hyponymer til øyets sykdommer, men Plinius må også bero seg på en stor del av greske innlåninger for å gjengi de lidelsene han forskriver behandling mot.

2.3.6 Behandlingsmetoder

Ved tre tilfeller beskriver Plinius klystér (fra κλύζω, å vaske) som behandlingsmetode: mot nyresmerter *in renium dolore clysteribus simul cum cumino infunditur* (kap. 6); mot en rekke magelidelser *infusa quoque clysteribus intestinorum omnibus vitiis medetur* (kap. 9); og mot særlig farlige mage- og brystlidelser *intestinorum, thoracis pernicioso vitia clystere in oleo aut melle* (kap. 93). Også tablettbehandling forskrives av Plinius: I kapittel 93 finner vi en resept på en smeltetablett, *ecligma*, laget av frø som kan tas mot leversmerter: *ad iocineris dolores estur cum uva passa; ad phthisim utilissime e semine fiunt ecligmata*. Ordet kommer fra det greske ἔκλειγμα, en medisin som smelter på tungen og gjenfinnes blant annet hos Aretaeus *De curatione acutorum morborum* 1.5, og i det ovennevnte utdraget kan vi også legge merke til bruken av *phthisis*, inntak eller konsumpsjon, fra det greske φθίσις med latinsk akkusativendelse. Blant andre greske innlåninger med formativendelsen –ma finner vi *smegma* i kapittel 6, som oversettes til en medisin som skal gjøre huden glattere, og *carcinoma*, som diskuteres under.

2.3.7 Filosofisk-naturvitenskapelige uttrykk: *Sympathia* og *antipathia*

Første kapittel i denne boken introduserer tema for de følgende kapitlene, som altså er hvilke remedier som kan hentes fra kjøkkenhagen (*ab hortensiis*). Her finner vi en kort diskusjon av de greske begrepene *sympathia* og *antipathia*:

quod graeci sympathiam et antipathiam appellavere, quibus cuncta constant, ignes aquis restinguentibus, aquas sole devorante, luna pariente, altero alterius iniuria deficiente sidere, atque, ut a sublimioribus recedamus, ferrum ad se trahente magnete lapide et alio rursus abigente a sese.

(The Greeks have applied the terms "sympathy" and "antipathy" to this basic principle of all things: water putting out fire; the sun absorbing water while the moon gives it birth; each of these heavenly bodies suffering eclipse through the injustice of the other. Furthermore, to leave the more heavenly regions, the magnetic stone draws iron to itself while another kind of stone repels it. Oversettelse fra Jones)

Ved å søke i søkemotoren Latin Word Study Tool ser vi at disse begrepene ikke er veldig utbredte i den klassiske litteraturen: *Antipathia* brukes åtte ganger av Plinius i hele *Naturalis historia*, men er ikke funnet hos andre forfattere. *Sympathia* nevnes totalt fire ganger hos Plinius, og brukes også én gang hos Vitruvius i *De architectura* 1.16: *Similiter cum astrologis et musicis est disputatio communis de sympathia stellarum et symphoniarum in quadratis et trigonis diatessaron et diapente*. Ordet brukes også av Cicero i *De divinatione* 2.34, da bevart i manuskriptene med gresk skrift: *Qua ex coniunctione naturae et quasi concentu atque consensu, quam συμπάθειαν Graeci appellant*.

Vi legger her merke til at Cicero og Vitruvius bruker *sympathia* først og fremst om astrologiske fenomener: Vitruvius viser til at astrologene har en del til felles med musikerne i stjernenes harmoni (*sympathia stellarum*), mens Ciceros *De divinatione* er en tilbakevisning av fenomenet tegntyding. Hos Plinius får begrepet en mer utvidet betydning, både i form av astronomiske fenomener, men også en generell teori om kraft og motkraft. Dette gjenfinder vi hos renessansefilosofen Pico della Mirandola, som bruker Plinius som kilde når han gjengir grekernes forståelse av universets harmoni og naturens resiprositet (Moyer, 2015, s. 76). Plinius' forståelse av *sympathia* harmonerer også med blant andre Galenos' bruk av ordet, som bruker begrepet både om hvordan kroppens lidelser går fra én del av kroppen til en annen, og siterer den hippokratiske skriften Om ernæring: *There is one common breathing; all things are in sympathy* (Holmes, 2015, s. 61-62). Holmes tolker derfor det hippokratiske fenomenet *sympathia* som en forløper for tankegangen om sykdom som kroppen i ubalanse, som dominerte legevitenenskapelig tenkning i Antikken og middelalderen. Vi kan derfor lese bruken av disse to lånordene i sammenheng med humoralteorien, som ble diskutert i kapittel 2.3, hvor nettopp ubalanse mellom kroppens væsker var antatt som hovedårsaken bak sykdom. Vi kan videre bemerke at Plinius her benytter seg av den leksikalske innlåningen *sympathia* for å uttrykke det relativt vide begrepet som omtales her. Oversettelseslånet

compassio, som først kom inn i nylatinen, har en mer snever definisjon mer forenlig med vår forståelse av begrepet sympati.

2.3.8 Fravær av greske uttrykk

Jones viser til at latinske forfattere opererer med flere begreper for forråtnelse og vevsskade, og trekker frem *cancer*, *carcinoma*, *erysipelas*, *ignis sacer* og *phagedaena* (s. xii). Videre påpeker han at Plinius er spesielt begeistret for ordet *ulcus*, som forekommer hyppigst i flertallsformen *ulcera* (*ulcera* forekommer 25 ganger, ablativ flertall *ulceribus* 9 ganger, og entallsformen *ulcus* 3 ganger i teksten). I tillegg påpekes at Plinius konsekvent unngår bruken av ordet *erysipelas*. *Erysipelas* benyttes i dag om en hudinfeksjon forårsaket av streptokokker, og ordet nevnes også hos Celsus i *De medicina* 5.26: *Nam modo super inflammationem rubor ulcus ambit, isque cum dolore procedit (erysipelas Graeci nominant)* (For noen ganger omgis en rødhet over inflammasjonen, og dette sprer seg med smerte (grekerne kaller det erysipelas). I stedet bruker Plinius *ignis sacer*, som forekommer 11 ganger i teksten. Plinius' *ignis sacer* fremstår som et lite spesifikt begrep, og kan ifølge Jones minne om både den autoimmune sykdommen lupus og varicella zoster. Sistnevnte omtales på norsk som helvetesild, og varicella passer i så måte godt med Plinius' begrep. I tillegg viser bruken av *ignis sacer*, en hellig eller forbannet ild, hvordan det religiøse og overtroiske aspektet ved medisinen fortsatt kommer til uttrykk i Plinius' samtid, og Plinius later ikke til å ønske å erstatte dette begrepet med et ord som ikke henspiller på overtro eller religion. Fraværet av begreper som *erysipelas* og den omfattende bruken av det latinske *ulcus* om en rekke tilstander kan man velge å tolke som en form for purisme hos Plinius, hvor han har tilgjengelig en rekke greske begreper som han trygt kan velge å bruke, men han faller likevel ned på forståelige, latinske uttrykk for den romerske leseren.

Samtidig bruker aldri Plinius *cancer* i denne boken, men han bruker det greske *carcinoma* ved to anledninger og *carcinodes* ved én anledning. Ordet *cancer* i betydningen kreft er en form for låneskift, hvor det greske ordet for krabbe, *καρκίνοσ*, er lånt inn i latin i et ord med samme semantiske betydning. Innlåningen *carcinoma* kommer fra samme stamme *καρκίνοσ* med endelsen *-ωμα*, som i utgangspunktet betydde en prosess eller handling, men i moderne nomenklatur har fått den generelle betydningen av en svulst. Ordet *cancer* er imidlertid ikke helt fraværende hos Plinius; det forekommer 22 ganger i bok 32 mot bare fire tilfeller av *carcinoma* i samme bok. Imidlertid handler denne boken vesentlig om sjødyr, og alle

tilfellene av *cancer* omtaler derfor ulike former for krabbe, og det later med andre ord til at Plinius bevisst bruker det greske *carcinoma* om kreftsykdom eller alvorlig skade eller lyte og unngår å bruke *cancer* om det samme. Her skiller Plinius seg fra Celsus, som benytter *cancer* fire ganger både i 5.26 (e.g. *cum quid intra se ipsum corruptum est, ut in cancro; quod nimis adstrictum est, cancro periclitabitur*) og 6.18 (*exciso cancro uulnus esse adurendum*), men også *carcinoma* fem ganger i 5.28 (*Non idem periculum carcinoma adfert*). Låneskiftet *cancer* i betydningen av kreft er med andre ord ikke allment etablert i sjargongen til Plinius når han skriver, selv om Celsus forsøker å innføre dette i sitt verk. I dag bruker vi også *cancer* og *carcinoma* om hverandre, med *cancer* i stor grad som et generelt begrep for kreft og *carcinoma* som en spesifikk form for kreft med utgangspunkt i epitelceller, og gjenfinnes også i uttrykk som *carcinoma in situ*, kreft som ennå ikke har spredd seg forbi basalmembranen og til omliggende vev.

2.4 Kodeveksling. Ortografi og tekstoverlevering.

Som nevnt tidligere i oppgaven forekommer kodeveksling når forfatteren bevisst skifter fra ett språk til et annet enten innad i en setning eller mellom setninger. Et eksempel på et slikt fenomen finner vi hos Cicero i hans *Epistulae ad Familiares: Qua re nihil tibi opus est illud a Trabea, sed potius πότενγμα meum* (så du trenger ikke dette fra Trabea, men feilen var snarere min). Cicero bruker her det greske ordet for en feil eller tabbe, *πότενγμα*, som er overlevert i gresk skrift i manuskripter. Gitner hevder derfor at dette er en form for kodeveksling, og tolker det som et tegn på at Cicero her assosierer gresk med den laverestående og uformelle delen av det stilistiske spekteret (s. 78).

Kodeveksling er imidlertid ofte vanskelig å analysere, fordi ulike utgaver velger å bevare ord med gresk skrift og ortografi, mens andre utgaver translitererer til latin. Jeg har undersøkt to trykte utgaver av *Naturalis historia*: Jones (1935) som inngår i Loeb Classical Library fra Harvard University Press, og Mayhoff (1906) fra Teubner forlag som brukes av Perseus-databasen. Som vi skal se under skiller de seg fra hverandre ved to anledninger med hensyn på innslag av gresk skrift i teksten, og hvilken av de to som representerer originalverket finnes det ikke noe endelig svar på. Gitner vedgår også denne problematikken: Selv om et skifte fra latin til gresk enkelt lar seg uttrykke med et skifte av alfabet, forekommer det mange steder i litteraturen at slike åpenbare skift likevel gjengis i form av det latinske alfabetet, eller at man bruker gresk for å uttrykke latin. I tillegg viser han til at enkelte skrifttyper fra antikken, især i det andre århundret e. Kr., uttrykte latin og gresk med liten grafisk forskjell, og senere kopister av de antikke tekstene var ikke nødvendigvis trofaste til valg av alfabet. Likevel hevder han at vi som tommelfingerregel kan si at om et spor av gresk skrift har overlevd i manuskripttradisjonen, vil det nesten alltid indisere et fullstendig *code-switch* (s. 9).

2.4.1 Kodeveksling i Nat. 20

I Jones' utgave av bok 20 finner vi ni tilfeller hvor Plinius benytter seg av gresk skrift fremfor å transkribere ordene til det latinske alfabetet. Samtlige er tilfeller av *intrasentential switching*, hvor Plinius legger over til gresk i spesifikke ord eller uttrykk innad i en setning, og skifter deretter tilbake til latin. Dette forekommer imidlertid ikke i noen av de følgende bøkene 21-23 hos hverken Jones eller Mayhoff, og bare én gang hos Mayhoff i bok 24 (*quam ob rem aureum πεισθὸν medici vocant ex ea. e melle prodest magnifice et tussi*).

Ett av tilfellene av kodeveksling hos Jones forekommer i kap 81 og er en direkte henvisning til et verk av Metrodorus (*ἐπιτομήν ῥιζοτομουμένων, Compendium of Prescriptions from Roots*, oversettelse fra Jones). Dette er også bevart med den greske skriften hos Mayhoff, men sistnevnte har også et innslag av kodeveksling i kap 32, hvor han viser til en antologi av Diodotus: *petronius diodotus, qui ἀνθολογούμενα scripsit*. Dette er imidlertid bevart i latinsk skrift hos Jones. En kan argumentere for at det er naturlig for Plinius å bevare den greske skriften i en direkte henvisning til et verk skrevet på gresk, men de to kildene skiller seg med andre ord ad med hensyn på akkurat dette.

De øvrige tilfellene av kodeveksling faller i to hovedgrupper, nemlig botaniske eller medisinske uttrykk. Fem av dem er greske navn på planter: I kapittel 7 finner vi begrepet *σομφός*, som egentlig betyr svampete: *cucurbita quoque silvestris invenitur, σομφός a graecis appellata, intus inanis* (Det finnes også en vill sopp, som grekerne kaller *σομφός*, som er hul på innsiden). I kapittel 14 finner vi *πλειστολοχεία*, en slangerot: *et aliqui πλειστολοχείαν, ulceribus, cartilagini et ossibus fractis medetur* (og andre *πλειστολοχείαν*, som kan helbrede sår og brudd på brusk og ben). Deretter, i kapittel 25, omtaler Plinius *ἰσάτις*, en vaid (*tertium genus in silvis nascens ἰσάτιν vocant*). Påfallende i dette siste tilfellet er at Plinius er i ferd med å ramse opp lignende typer planter (*alterum genus quod Graeci caesapon vocant; (...) quarto infectores lanarum utuntur*), men bruker kun gresk ortografi i tilfellet *ἰσάτις* og latinsk skrift i resten av avsnittet. I kapittel 77 nevnes *διά κωδῶν*, og henspiller på et valmuehode. Fra dette ordet kjenner vi opioidet kodein, og *διά κωδῶν* dukker også opp igjen i kapittel 80. Uttrykket dukker kun opp i disse to tilfellene, og aldri i latinsk skrift i teksten. Til sist, i kapittel 94, finner vi *σκόλυμον*, en tistel: *florem purpureum emittit inter medios aculeos celeriter canescentem et abeuntem cum aura; σκόλυμον graeci vocant*.

Siden Plinius omtaler en rekke planter med sine greske navn uten å benytte seg av kodeveksling, finner vi at han ikke later til å være helt konsekvent i bruken av dette språklige virkemidlet. Det er videre vanskelig å finne en åpenbar grunn til at Plinius skal benytte seg av kodeveksling i akkurat disse tilfellene: En mulig forklaring kunne vært at i de tilfellene hvor Plinius spesifiserer at dette er hva grekerne kaller en plante eller et begrep med betegnelser som *quod graeci vocant* eller lignende ordvalg som vi diskuterte under hans kildebruk i kapittel 1.5, velger han å benytte seg av kodeveksling, og dette finner vi for eksempel i

beskrivelsen av *σομφός* over, og dette gjør han også i flere tilfeller av kodeveksling. Imidlertid finner vi mange tilfeller hvor Plinius viser til den greske betegnelsen uten å legge om, for eksempel *sepa graeci vocant* i Nat. 20.3 og *quod graeci sympathiam et antipathiam appellavere*. Det er med andre ord vanskelig å finne en tydelig tendens eller orden i Plinius' bruk av kodeveksling her.

Av medisinske uttrykk finner vi fire tilfeller av kodeveksling: I niende kapittel finner vi ordet *ἀποστήμα*: *caro eius interior sine semine clavis pedum et suppurationibus, quae graeci vocant ἀποστήματα*. Ordet brukes vanligvis for å uttrykke en avstand eller intervall, men brukes også hos Hippokrates' Aforismer 7.36 om en abscess, altså en pussansamling (*ἀπόστημα προσδέχου ἐσόμενον ἔξω*) (man vil forvente en abscess på utsiden). Uttrykket nevnes ifølge Perseus-databasen også hos Theophrastus Od. 59. I resten av teksten later Plinius til å foretrekke *suppuratio*, som nevnes seks ganger, eller uttrykket *pusula*, som også nevnes seks ganger og er avledet av *pus*, her i betydningen liten blemme. I kapittel 77 finner vi *ληξιπυρέτους* (febernedssettende) *quasque πεπτικάς* (fordøyende) *et κοιλιακάς* (magnetøbbel). Her skiller utgavene av Jones og Mayhoff seg fra hverandre, idet sistnevnte angir *pepticas* og *coeliacas* i latinsk skrift. Hvorvidt Plinius selv valgte å skrive disse uttrykkene på gresk eller latin er vanskelig å avgjøre, siden *Naturalis historia* som alle andre bevarte verker fra Antikken har vært avhengig av kopiering med de menneskelige feilene og fortolkningene av teksten verket vil ha vært utsatt for. Vi kan imidlertid forsøke å resonnerer oss frem ved å undersøke om ordene utelukkende forekommer på gresk eller om de også gjenfinnes på latin. I alle tilfellene ovenfor som hos Jones er gjengitt på gresk, forekommer de aldri med latinsk ortografi med ett unntak: Uttrykket *coeliacus* forekommer totalt 11 ganger i ulike former, hvorav bare ett av dem er gjengitt som *κοιλιακάς* hos Jones. Hvorfor Plinius skal ha valgt å gjengi dette ordet på gresk i bare dette ene tilfellet er ikke åpenbart, og kan i så fall tale for at Mayhoffs utgave er riktig.

2.4.2 Ortografi og standardisering av det latinske skriftspråket

Vedrørende ortografi finner vi også *enterocelicis* uten diftong *oe* i kap 14, gjengitt slik hos både Mayhoff og Jones, mens i alle andre referanser til *coeliacus* som begrep for magesmerte er diftongen bevart i teksten. Det ortografiske aspektet hos Plinius er interessant å undersøke, idet når Plinius skriver i andre halvdel av det første århundret etter vår tidsregning, har standardiseringen av det latinske skriftspråket pågått i flere hundreår. Denne prosessen hadde

ifølge Feeney startet rundt tiden for Romas etablering av hegemoni over de andre latinskspråklige fellesskapene i 338 f. Kr. og videre ekspansjon i Sentral-Italia, og fra det fjerde århundret blir det latinske språket i større og større grad standardisert som en sosiolekt av den styrende eliten i Roma. Dette var en lang og tidkrevende prosess, og var ifølge Feeney fortsatt underveis i tiden til Cicero og Varro (s. 77). Om Plinius bevisst har utelukket diftongen i *enterocelicis*, om dette har forekommet først i den senere tekstoverleveringen, eller om Plinius selv simpelthen har skrevet feil, er vanskelig å avgjøre.

2.4.3 Kodeveksling hos Plinius og Celsus

Som nevnt er det vanskelig å finne en tydelig systematikk i Plinius' bruk av kodeveksling i denne boken av *Naturalis Historia*. Kodeveksling finner vi også hos andre prosaforfattere og flere ganger hos Celsus, og Celsus later til å være langt mer konsekvent i sin bruk. Et godt eksempel på kodeveksling hos Celsus finner vi i *De medicina* 2.33:

At simul et reprimunt et refrigerant herba muralis (παρθένιον vel περδείκιον appellat), serpullum, puleium, ocimum, herba sanguinalis, quam Graeci πολύγονον vocant, portulaca, papaveris folium, capriolique vitium, coriandrum, folia hyocimum, muscus, siser, apium, solanum (quam strychnon Graeci vocant), brassicae folia, intubus, plantago, feniculi semen.

(But those which simultaneously repress and cool are pellitory, which the Greeks call parthenion or perdeikion, thyme, pennyroyal, basil, the blood-herb which the Greeks call polygonon, purslane, poppy-leaf, vine-tendrils, coriander, hyocyamus-leaves, moss, skirret, parsley, solanum, which the Greeks call strychnos, cabbage-leaves, endive, plantain, fennel-seed. Spencer, 1935)

Men også her finner vi at ulike utgaver varierer: Der Spencer har bevart *strychnon* med latinsk ortografi, velger Daremberg (1891) å gjengi det greske *στρούχνον*. Også Marx (1915) har bevart *strychnon* på latin, men beholder de andre ordene på gresk som hos Spencer. Hvilken av disse utgavene som ligger nærmest Celsus' opprinnelige intensjon er svært vanskelig å vurdere. I kapittel 2.1 diskuterte vi hvordan Plinius og Celsus later til å ha sammenfallende syn på bruken av *strychnon*, og også Plinius i Nat. 27.21 beskrives planten som *στρούχνον*.

Skal vi følge Gitners regel om at dersom spor av den greske skriften har overlevd gjennom tekstoverleveringen, kan vi altså med rimelig sikkerhet hevde at Plinius benytter seg av kodeveksling, og det i større grad i bok 20 enn i øvrige bøker av *Naturalis historia*. Om han er spesielt konsekvent i sin bruk, er derimot et annet spørsmål. De fleste tilfellene av kodeveksling forekommer i konteksten av *quod graeci vocant* eller lignende uttrykk. Men akkurat slike uttrykk, hvor Plinius gir leseren en forklaring på hva grekerne eller kildene han viser til kaller et begrep, en sykdom eller plante, forekommer langt oftere *uten* kodeveksling enn det gjør med. Da beholder Plinius i stedet hele setningen i latinsk skrift, og dette skiller Plinius fra Celsus, som later til å være relativt konsekvent i sin bruk. Celsus' latinske språk blir også nærmere berørt i underkapittel 3.1.2 om Celsus og romersk medisin.

3.0 Om latin og gresk i det medisinske fagspråket. Plinius som medisinsk forfatter.

I denne delen av oppgaven vil jeg diskutere i hvilken grad Plinius er relevant som medisinsk forfatter i dag, og gå inn på resepsjonen av *Naturalis Historia* for ettertiden. Som vi har diskutert tidligere var ikke Plinius selv lege, og han beror seg som encykloped på oppdagelsene til andre forfattere som i overveiende stor grad kommer fra den greske kulturfæren. Likevel omhandler en betydelig del av *Naturalis Historia* medisinske emner, og som en av de viktigste kildene til vår kunnskap om klassisk medisin vil det derfor være naturlig å anta at han har preget den senere medisinske nomenklaturen.

Også Wulff (2001) påpeker hvordan Plinius benytter mange greske fagtermer i sine bøker, og trekker spesielt frem et utdrag fra Nat. 20.86, hvor ord av gresk opphav er satt i kursiv:

Radice lichenas et lepras curant, in vino vero decocta strumas et parotidas, et calculos pota e vino et lienes inlita, coeliacos aequae et dysentericos et tenesmos.

(De behandler lichen og lepra med roden, og med rod kocht i vin behandler de hævelser og parotislidelser, og med rod oppløst i vin behandler de sten, og med rod påsmurt miltsykdomme, samt ligeså godt lidelser i abdomen, dysenteri og tenesmer.

Oversettelse av Wulff).

Med bakgrunn i dette sitatet henter Wulff sin påstand om Plinius' språk som en forløper for det "senere lægelatin med dets mange græske islæt" (s. 3). Denne delen av oppgaven vil derfor berøre latin og gresk i moderne medisinsk terminologi, og den vil først omtale hovedstrømninger i gresk og romersk medisin. Deretter vil vi gå inn på noen hovedpunkter i moderne medisinsk nomenklatur især med tanke på dens bruk av greske innlåninger, og i lys av dette vil jeg diskutere i hvilken grad det er hold i Wulffs påstand om Plinius som forløper for den moderne legelatinen med sine mange greske islett ved å undersøke for ulikheter mellom Plinius' og dagens medisinske språkførsel.

De medisinske fagene er den dag i dag sterkt influert av den klassiske arven, og en vanlig medisinsk innkomstjournal redegjør fortsatt for pasientens *status presens* og funn i *cavum oris* snarere enn det norske tilstand og munnhule, samt bi- og fremmedlyder over *cor* og *pulmones*. Mye av opphavet til latinens fortsatt sterke stilling i det medisinske fagspråket har sin basis i

renessansehumanistenes arbeid med å gjenopplive den klassiske latinen, i tiden som Wulff omtaler som ”legelatinens gullalder” (2001, s. 3-4). Andreas Vesalius’ *De Humani Corporis Fabrica* fra 1543 og Thomas Harveys *De motu cordis et sanguis in animalibus* fra 1628 står som særlig innflytelsesrike verker på senere medisinsk litteratur, begge skrevet på latinsk prosa, og det var i renessansen man gjeninnførte klassisk latinsk språkbruk og standardiserte den anatomiske nomenklaturen.

Likevel hevder Wulff at det opprinnelige legevitenskapelige språket i den vestlige kulturen var det greske (s. 3). De mest innflytelsesrike skriftene fra Antikken – fra Hippokrates’ på 400-tallet f.Kr. til Galenos’ på 200-tallet e. Kr. – var skrevet og er bevart på gresk, og de fleste leger i Romerrikets storhetstid var av gresk herkomst. Dette bærer også moderne medisinsk nomenklatur preg av: Banay (1948, s. 1-2) hevdet at størstedelen av den medisinske nomenklaturen i hans samtid opprinnelig var av gresk opphav, kanskje så mye som tre firedeler. Ifølge Banay antas dette å ha to årsaker: For det første var grekerne, med Hippokrates i spissen, de første til å innføre en rasjonell og biologisk fundert tankegang i medisinen som i større grad var løsrevet fra mytologi og overtro enn tidligere. Den hippokratiske skolen var blant annet de første til å beskrive sykdommer basert på observasjon, og som nevnt tidligere i oppgaven er en rekke begreper fra den hippokratiske skolen fortsatt i bruk i dag, som for eksempel *ἀρθρίτις* og *πλευρίτις* om sykdom i henholdsvis ledd og lungesekk.

Den andre årsaken er det greske språkets evne til å bruke enkeltord i konstruksjonen av sammensatte ord, såkalte nominalkomposita, en evne som det latinske språket mangler. Dette gjorde gresk til et populært språk som utgangspunkt for å danne nye konstruksjoner i tråd med nye oppdagelser, på grunn av det greske språkets evne til å uttrykke komplekse tilstander, begreper og undersøkelser med enkle ord - det er for eksempel enklere i dagligtale å gjennomføre en *cystoskopi* enn en *inspectio vesicae* om du skal undersøke blæren. Da vitenskapen skjøt fart på 1800-tallet ble det derfor naturlig å bruke mange greske ord, og i noen tilfeller latinske ord med greske endelser, i dannelsen av nye uttrykk, og mange av disse uttrykkene skiller seg derfor ikke vesentlig morfologisk fra de klassiske begrepene. Det kan slik være vanskelig å avgjøre hvilke ord som kom til i klassisk tid og hvilke som har kommet til i nylatinen.

Når Plinius skriver i det første århundret e. Kr. har han altså mange greske legevitenskapelige kilder å belite seg på når han forsøker å samle all kjent medisinsk kunnskap i sin samtid, og dette kan tale for at vil gjenfinne flere av de klassiske begrepene som Plinius bruker i moderne medisinske uttrykk. Samtidig skriver han vel et århundre før Galenos, den kanskje mest innflytelsesrike medisinske forfatteren i Antikken. Galenos, en gresktalende lege som opprinnelig var fra Pergamon i Lilleasia og senere livlege for keiser Marcus Aurelius, skriver først og fremst på gresk, og mange ord av gresk opphav skriver seg tilbake hans tekster. Dette kan tale mot Plinius som den viktigste forløperen for alle de legelatinske gresismene vi har i dag, idet Plinius' forfatterskap vil senere overskygges av en kilde han av åpenbare grunner ikke kan sitere. Først vil jeg redegjøre for noen hovedlinjer i klassisk medisin for å sette Plinius inn i en historisk kontekst, og deretter forklare noen hovedelementer i moderne medisinsk nomenklatur. Til sist vil jeg diskutere hvor relevant Plinius er i dag for leger og studenter i de medisinske fagene, både med hensyn til hans ordbruk og med hensyn på resepsjonen av *Naturalis historia* for ettertiden.

3.1 Klassisk medisin

Den legevitenskapelige forskningen i vesten kan som nevnt føres tilbake til Hellas og de hellenistiske skoler. Blant de mest kjente er *Museion* i Alexandria, hvor Herofilos og Erasistratos var tilknyttet, hvor også menneskelige disseksjoner skal ha funnet sted (Nygaard og Holmboe, 2005, s. 7). Også den hippokratiske skolen på Kos hadde betydelig innflytelse på senere legevitenskap, og derfor bestod den opprinnelige anatomiske og legevitenskapelige terminologi av greske begreper. Etter hvert som Roma overtok den politiske makten rundt Middelhavet ble også byen i større grad Antikkens vitenskapelige sentrum, selv om den romerske kulturen i liten grad hadde noen selvstendig vitenskapelig legekunst. Den romerske legekunsten beskrives av Nygaard og Holmboe som ren folkemedisin, og greske medisinske tekster og oppdagelser utgjorde derfor grunnlaget for det meste av romernes kunnskap om menneskets anatomi og fysiologi.

3.1.1 Gresk medisin

Mye av grekernes kunnskap om medisin og menneskekroppen tilskrives arbeidet til og kretsen rundt Hippokrates (ca. 460-370 f. Kr.) og den hippokratiske skolen på Kos. Prioreshi (1994) deler følgelig gresk medisin inn i tre perioder: Førklassisk (eller pre-Hippokratisk), klassisk (hippokratisk) og hellenistisk (alexandrisk).

Den pre-hippokratiske medisinen omtales også som æsculapisk medisin, oppkalt etter Æsculap, det norske navnet for den romerske Aesculapius og grekernes Asklepios – legekunstens gud. Dette var tiden da medisin først og fremst var et tema for overnaturlige eller supernaturalistiske, guddommelige fenomener. Æsculap var ifølge mytologien sønn av Apollon, og hans symbol – en stav med en slange som tvinner seg rundt – står den dag i dag som symbol på legevitenskapen. Hans mytologiske figur og overnaturlige legeevner beskriver den supernaturalistiske tilnærmingen til medisinen: Over hele den greske verden fantes *asklepeia*, templer hvor den syke kom for å be til Asklepios for å bli frisk. Vår mest kjente og omfattende kilde til gresk kultur i førklassisk tid er Homers epos *Iliaden* og *Odysséen*, som trolig ble skrevet ned rundt det 8. århundret f. Kr, om den mytiske krigen mellom grekerne og Troja i starten av det 12. Århundre f.Kr. Fra *Iliaden* vet vi at grekerne i denne tidsperioden som hovedregel kremerte sine avdøde fremfor å begrave dem. Denne praksisen vedvarte inntil og forbi Hippokrates' tid, og vanskeliggjorde inngående kunnskap om anatomi og fysiologi idet disseksjon var både kulturelt og praktisk vanskelig å gjennomføre. Til tross for dette

hadde Homer gode kunnskaper om menneskekroppen, og Sahlas (2001, s. 1353) teller totalt 147 navngitte kroppsdelar. Et eksempel er trettende sang, vers 646-48: *Kjempe Meriones sende ei pil etter mannen som flydde, skaut han i setet til høgre, og pila gjekk beint gjennom kroppen, rende sin stingande odd under blåsa og ut under beinet* (oversettelse fra Vandvik, 1951). Blåsa her gjelder selvsagt blæren, eller *vesica* på latin. Sahlas trekker særlig frem beskrivelsen av ordet *πίζαι*, et spesifikt ord for øyeroten som beskrives i niende sang, vers 390, som trolig er hva vi i dag kaller optikusnerven.

Også i ellefte sang finner vi et eksempel på legekunst, hvor Patroklos i fravær av Asklepios' to sønner, legene Podaleirios og Makhaon, må stelle såret til den sårede Evrypylos (vers 822-836):

*Skjer ut pila or låret og tvetta det mørkdæmde blodet av meg med godvarmt laug.
Legg lindrande vokstrar på såret etter den læra ein seier du fekk hjå kjempa Akilles,
han som var næming hja Keiron, den beste av alle kentaurar. For Podaleirios sjølv og
Makaon, som lækjer på jamnen – ja, den eine av dei ligg særđ i eit telt, er det likt til,
trengande sjølv til lindrings hjelp av en dugande lækjar, medan den andre på vollen
står i den hardsette striden* (Vandvik, 1951)

Men til tross for noe kunnskap om anatomi bærer kunnskapen om sykdommenes etiologi hos Homer preg av et verdenssyn hvor menneskene er underlagt gudenes innfall. Pesten i første sang er sendt fra Apollon, og Zevs sender lyn mot menneskene i åttende sang som de ikke vil våkne fra. Vårt begrep for en hjerneblødning eller et hjerneinfarkt – et slag, eller stroke på engelsk – kommer ifølge Sahlas nettopp av ideen om at tilstanden kommer så plutselig at gudene må ha sendt den som et slag (s. 1354). Likeledes kjenner vi epilepsi som en *morbus sacer*, nettopp fordi gudene må ha en finger med i spillet.

To sentrale aktører i pre-hippokratisk medisin hadde tilhold i Magna Graecia, det som i dag er Sør-Italia, nærmere bestemt i Kroton: Vi nevnte Pythagoras i kapittel 1.5 om Plinius' kildebruk, og hans elev Alkmaion skrev også medisinske tekster og nevnes i Calcidius' kommentarer til Platons Timaeus som en tidlig pionér i disseksjonskunsten. Han nevnes imidlertid ikke hos Plinius i bok 20-27, og heller ikke i oversiktene over kilder og referanser som Plinius oppgir i bok 1.

Sentral i overgangen fra æskulapisk medisin til en mer rasjonell og naturvitenskapelig tankegang var Hippokrates og skolen han grunnla på øyen Kos. Celsus skriver at medisinen i utgangspunktet var forbeholdt filosofer før den gikk over i hendene på profesjonelle leger, og at Hippokrates var den første blant disse (Prioreshi, 1994, s. 461). Videre vet vi med sikkerhet at Hippokrates var kjent for sin legekunst i sin samtid; blant annet beskriver hans samtidige Platon ham som Asklepiaden Hippokrates i både *Protagoras* og *Faidros* (Ibid., s. 230). Opphavet til begrepet asklepiade er ukjent; enkelte hevder at dette var en prest av den nevnte legekunstens gud Asklepios (Rutkow, 1993, s. 21), eldre kilder hevder at det gjaldt en gruppe mennesker som hevdet de stammet fra Asklepios selv (Jones, 1868, s. 39.), mens andre kilder igjen hevder dette ble brukt som en betegnelse på leger generelt (Prioreshi, s. 230). I øvrig finnes det lite sikker kunnskap om Hippokrates, og på grunn av hans heroiske status gjennom medisinen historie har det ofte vært vanskelig å skille mellom myten og mannen. En kjent myte om hans legekunst finnes hos Galenos' *De theriaca ad Pisonem*, hvor han skal ha fjernet pesten i Athen i 430 f. Kr. ved å rense luften med bål over hele byen (Ibid., s. 229).

Hippokrates' legekunst er knyttet til en stor skriftsamling, *Corpus Hippocraticum*, hvor de trolig mest kjente for ettertiden er den hippokratiske legeed og Aforismene. Det er dog enighet om at de hippokratiske skriftene er forfattet av ulike forfattere fra ulike tidsperioder, og tekstene inneholder flere motstridende råd og oppfatninger. Selv om ingen av skriftene med sikkerhet kan klassifiseres som "ekte hippokratiske", kan en likevel ikke utelukke at Hippokrates selv er opphavsmannen til en eller flere av de bevarte tekstene (Hem, 2003, s. 3577). Hippokrates brukte også humoralteorien, som ble diskutert i kapittel 2, som basis for flere av sine teorier.

I den hellenistiske tiden er den trolig mest kjente medisinske institusjonen det ovenfor nevnte Museion, som inkluderte det berømte biblioteket i Alexandria. Her ble et eget medisinsk fakultet grunnlagt av Herofilos av Kalkedon (330-280 – 255 f.Kr) og Erasistratos av Kios (ca 304 – ca 250 f.Kr). Herofilos er særlig kjent for sine disseksjoner av mennesker, og hans teori om at menneskets rasjonalitet hviler i hjernen fremfor i hjertet stred mot den rådende aristoteliske tankegang. Herofilos beskriver også tolvfingertarmen som nettopp tolv fingre lang; han navngav den derfor *δώδεκαδάκτυλον*, og det er herfra vi har fått oversettelseslånet

duodenum, fra det latinske *intestinum duodenum digitorum*. I dag er alle hans antatte ni bøker om medisin borte. Hans samtidige Erasistratos var blant annet hofflege for diadoken Selevkos 1 Nikator, og er blant annet kredidert for å beskrive hjerteklaffene, og var enig med Herofilos i at hjertet først og fremst var en pumpe, og ikke sentrum for menneskets følelsesliv. Han beskrev også forskjellen mellom kroppens arterier og vener, og mente at arteriene bestod av luft og førte det aristoteliske *pneuma* (se kap 1.3) gjennom kroppen. Ingen av hans tekster er i dag bevart, men deler av dem gjengis i verkene til Galenos.

3.1.2 Romersk medisin

Både Prioreshi (2003) og Elliott (1914) beskriver den første kjente romerske legen som Archagatus, som skal ha begynt sin legepraksis i 219 f. Kr da myndighetene kjøpte en operasjonssal til ham (Elliott, s. 6). Archagatus, opprinnelig fra Peloponnesos, var også ifølge Plinius den første som gjorde legeyrket til en egen profesjon i byen (Nat. 29.6). De fleste praktiserende leger i Roma var av gresk herkomst, men med tiden ble det flere romere blant legestanden: Ifølge en studie steg andelen leger med romersk statsborgerskap fra 20 % i det første århundret e. Kr. til 75 % i det tredje (Nutton, 1992, gjengitt i Prioreshi, 2003, s. 586). Den samme studien viser samtidig at det store flertallet likevel kom fra den greske kulturelle sfæren, fra nær 90 % i det første århundret til 66 % i det tredje. French hevder videre at byens urbanitet gav særlig grobunn for nye sykdommer, og fungerte slik som et påskudd for greske leger å etablere seg i byen (2003, s. 55). Det romerske samfunnet hadde ikke egne medisinske fakulteter hvor man utdannet leger, og legekyndige fikk som regel sin utdanning gjennom en mester-svenn-ordning. I tillegg var det ikke uvanlig at en romersk *pater familias* hadde relativt inngående kjennskap til legekunsten som overhode for en stor husholdning med slaver og frimenn (Spencer, 1935, s. viii).

Vi har så langt i denne oppgaven også viet en del plass til Aulus Cornelius Celsus (ca. 25 f. Kr.- ca 50 e. Kr.), hvilket er naturlig idet mange medisinske uttrykk som fortsatt er i bruk i dag skriver seg fra hans *De medicina*. *De medicina* utkom i første halvdel av det første århundre, og er den eneste delen av Celsus' verker som i sin helhet er bevart for ettertiden. I dette verket redegjør han for sin samtids forståelse av anatomi, farmakologi, sykdomslære og betydningen av kosthold for god helse. Lite er ellers kjent om Celsus' liv, og hvorvidt han selv var lege eller kun virket som encykloped med stor interesse for medisinen har som nevnt lenge vært diskutert, og er fortsatt gjenstand for diskusjon i dag (Köckerling et al., 2013). Han

nevnes hos både Plinius og Quintilian, og fra dem kan vi anta at han skrev verker om en rekke andre temaer enn medisin, men som ikke er bevart. Plinius omtaler ham først og fremst som en *auctor* fremfor en *medicus*, hvilket har vært tolket til inntekt for at Celsus først og fremst var en encykloped og ikke praktiserte som lege, men hans inngående kunnskaper om praktisk medisin tyder på at han i alle fall innehadde grunnleggende erfaring med medisin og legekunst (Spencer, 1935, s. vii, s. xi). Dobric hevder imidlertid at Celsus hadde vanskelig for å oversette greske medisinske tekster, nettopp fordi svært mange greske medisinske uttrykk hadde ingen latinske ekvivalenter. Hun har derfor trukket frem den samme tendensen jeg viser til i kapitlet om kodeveksling, hvor Celsus forklarer symptomer og funn på latin og deretter gir den greske ekvivalenten, ofte i en bisetning. Som eksempel bruker hun følgende passasje fra *De medicina*, bok II (2013, s. 494):

Tum sique inbecillitas oritur, proximum est, ut infantes tenerosque adhuc pueros serpentia ulcera oris, quae ἄφθας graeci nominant, vomitus, nocturnae vigiliae, aurium umor, circa umbilicum inflammationes exercent.

Engelsk oversettelse av Spencer (1935): "At these periods should any indisposition arise, it is very probable that infants and children still of tender age should suffer from the creeping ulcerations of the mouth which the greeks call apthas, vomiting, insomnia, discharges from the ear, and inflammations about the navel.

Selv om Celsus, som Plinius, bruker latin og gresk om hverandre i sine tekster, har hans latinske stil vunnet mye anerkjennelse. Han omtales av enkelte som medisinen Cicero, og den sveitsisk-tyske vitenskapsmannen Paracelsus (1493-1541) antas å ha tatt sitt navn som honnør til ham (Martini, 2015). I forlengelsen av dette skriver Spencer at språket er sterkt, klart og elegant, og at Celsus gjorde for vitenskapen hva Cicero gjorde for filosofien (1935, s. 10). Med dette kan en forstå at der Cicero gjorde grekernes filosofiske begreper tilgjengelig for romerne på elegant prosa, gjorde Celsus det samme for medisinen. Det er også Celsus som første gang beskriver de første fire klassiske tegnene på betennelse, som fortsatt brukes i dag: *Rubor* (rødhet), *calor* (varme), *dolor* (smerte) og *tumor* (hevelse), og Prioreshi går så langt som å hevde at Celsus nesten egenhendig skapte den vitenskapelige latinen (2003, s. 213).

Til tross for verkene til Celsus, som skrev sine verker på latin, hevder Hove et al. at det var hellenske leger i Roma som var de mest innflytelsesrike (2016, s. 46-47). Én av dem, den tidligere nevnte Pedanius Dioscorides (20-90 e. Kr.) levde samtidig med Plinius og skrev sitt mest kjente verk, *De materia medica*, i tiden mellom år 50 og 70, altså i god tid før Plinius utgav sin *Naturalis historia*. Den omtaler over fem bind mer enn 600 planter brukt i medisinsk øyemed, og den opprinnelig greske teksten ble snarlig oversatt til latin. Findlen omtaler verket som ”et av de mest suksessrike og varige plantemedisinske verkene (*herbals*) fra antikken, som understreket viktigheten av å forstå naturens verden i lys av dens medisinske evner” (2006, s. 438). Likevel nevnes ikke Dioscorides av Plinius i hele *Naturalis historia*, og Prioreschi hevder at Plinius enten ignorerer eller ikke var klar over verkene til Dioscorides (s. 231). I tiden etter Plinius trekker Hove et al. også spesielt frem Soranus fra Efesos som en spesielt innflytelsesrik medisinsk forfatter. Han regnes som den første obstetrikeren, og hans hovedverk ”Om kvinnesykdommer”, ble brukt som lærebok gjennom hele middelalderen.

Den viktigste og mest innflytelsesrike legen i romersk medisin var imidlertid ikke latinskspråklig. Claudius Galenos (gr. Γαληνός, ofte omtalt som Galen, 129- ca 200 eller 216 e. Kr.) var, ved siden av Hippokrates, trolig den legen i Antikken med sterkest innflytelse på ettertiden. Han var opprinnelig fra Pergamon, og utvandret til Roma i 162 e. Kr. hvor han drev undervisning og utførte demonstrasjoner av sine anatomikunnskaper. Han ble etter hvert utnevnt som livlege for keiser Marcus Aurelius, men unngikk til tross for dette å benytte latin i sine skrifter, som ble nedtegnet på hans greske morsmål. Han er antatt å være en av antikkens mest produktive forfattere; Karl Gottlob Kühns utgave av Galenos’ samlede verker utgitt i 1821-33 beløper seg på 22 bind og over 20 000 sider, og det galeniske korpus behandler både fysiologi og anatomi, hygiene, sykdomsetiologi, semiotikk og farmasi. Hans teorier om sykdomslære, behandling og anatomi skulle bli rådende i Europa de neste 1500 årene, og fortsatt omtales fremstilling, egenskaper og kontroll med bruksferdige legemidler som salver, tabletter og injeksjonsvæsker som galenisk farmasi. Store deler av begrepsapparatet for biologi, anatomi og fysiologi i Middelhavsområdet og Europa helt til 1500-tallet baserte seg på hans tekster og observasjoner, inntil renessansehumanister som Vesalius og Harvey i økende grad erstattet hans observasjoner med sine egne.

Dette plasserer altså Plinius mellom to viktige perioder i klassisk medisin: Da *Naturalis historia* ble utgitt i 77 e. Kr., har han som encykloped mange kilder å lite seg på, først og

fremst fra den greske kulturfæren. Den greske medisinen har også rukket å samle en ikke ubetydelig oversikt over naturvitenskapene som Plinius ønsker å gjøre kjent for et romersk publikum, og det er også en betydelig overvekt av greske leger i Roma, som taler for at også i det daglige befatter romerske forfattere seg med det greske språket om de vil oppsøke informasjon om medisin og helbredelse. Når en så innflytelsesrik forfatter som Galenos imidlertid skriver sine verker vel hundre år etter Plinius, kan dette være en viktig forklaring på fraværet av en rekke elementer av moderne nomenklatur i *Naturalis historia*. Galenos' teorier utgjorde et medisinsk paradigme gjennom hele Middelalderen, og blir hyppig sitert i Vesalius' introduksjon til *De humani corporis fabrica*. Vi kan altså med rimelighet si at det er Galenos' og ikke Plinius' medisin som danner hovedgrunlaget den bevarte kunnskapen om medisin og legekunst inntil forsøkene på å standardisere den medisinske og vitenskapelige litteraturen finner vi først i moderne tid.

Denne standardiseringen av den medisinske nomenklaturen skal vi nå undersøke i det følgende kapitlet, hvor vi også vil gå inn på hovedlinjer i bruken av greske innlåninger i moderne medisinsk nomenklatur.

3.2 Medisinsk nomenklatur i Norge

Songstad et al. skiller mellom medisinsk fagspråk og medisinsk nomenklaturlære (2015, s. 73). Medisinsk fagspråk er en samlebetegnelse for alle faglige benevnelse som brukes i medisinen, og omfavner både klassiske betegnelser på anatomi og sykdomslære etter latinske og greske mønstre, men også fornorskede navn på uttrykk med opphav i latin og gresk og nyord fra andre språk, først og fremst fra engelsk.

Medisinsk nomenklaturlære er imidlertid den delen av det medisinske fagspråket som følger det latinske språkets spilleregler, og denne delen av fagspråket har holdt seg relativt konstant de siste tiårene. Den latinske nomenklaturlæren benyttes i dag særlig innenfor anatomi. Terminologien har som nevnt bakgrunn i greske og romerske tekster, og forfatterne viser til hvordan moderne medisinsk nomenklatur bygger på begreper fra en rik spennvidde av områder: Fra militærvesenet (*thorax*, brystkasse fra gr. *θώραξ*, en brystplate; *manubrium sterni*, øverste del av brystbenet, fra *manubrium*, håndtaket på et sverd); fra planteriket (*cortex*, bark); fra dyreriket (*cauda equina*, hestehale, den nederste delen av ryggmargen); fra geografi (*insula*, en øy og isolert område i hjernebarken); fra astronomi (*stella*, stjerne og brukes om stellarceller med stjernelignende utseende); fra hverdagslige ord og uttrykk (*acetabulum*, en eddikskål og hofteskålen hvor hoftebenet knyttes til bekkenet); fra hverdagslige ord for legemsdeler (*caput*, hode; *humerus*, skulder; *femur*, lår); og fra instrumenter og redskap (*falx*, sigd, som gir oss *falx cerebri*, bindevevet som skiller de to hjernehemisfærene fra hverandre) (ibid., s. 5).

Det latinske og greske språket har gjennom århundrene vist seg svært motstandsdyktige mot forsøk på å erstatte dem med begreper på nasjonale språk. Et eksempel på dette er da den nevnte Paracelsus forsøkte å erstatte mange latinske begreper med sitt eget språk, tysk. Blant annet ville han erstatte seksuelt overførbare sykdommer som *ulcus molle* og *ulcus durum* med det tyske *schlier*, og menstruasjon med *monatkrankheit* uten at dette lot seg feste i dagligtalen i hans samtid (Dobric, 2013, s. 496). Som beskrevet hos Songstad et al., har den medisinske nomenklaturen siden Paracelsus' tid i større grad blitt standardisert, og den første systematiske gjennomgangen av den anatomiske nomenklaturen ble vedtatt av den tyske anatomiforeningen *Deutsche Anatomische Gesellschaft* i 1895, som fikk navnet *Baseler Nomina Anatomica*. Denne var i bruk inntil 1935, da den ble revidert under et møte i Jena og erstattet av *Jenaer Nomina Anatomica*. Den siste omfattende revisjonen ble foretatt under den

sjette internasjonale anatomikongressen i Paris i 1955, og vedtakene herfra, kalt *Pariser Nomina Anatomica*, er fremdeles retningsgivende. Siden har en kommisjon, *The International Nomenclature Committee*, hatt ansvar for å revidere listen jevnlig, og *The International Federation of Associations of Anatomists* vedtok på 1980-tallet å opprette en ny komité, *Federative Committee on Anatomical Terminology (FCAT)*, som i 1998 utgav *Terminologia Anatomica* og i 2008 *Terminologia Histologica*, som erstattet alle tidligere lister i anatomisk og histologisk nomenklatur og utgis av henholdsvis Thieme forlag og Lippincott Williams & Wilkins. Ved Universitetet i Bergen er disse utgangspunkt for undervisningen i medisinsk nomenklaturlære for medisin-, tannlege- og ernæringsstudenter i første semester.

Det er imidlertid i Norge vanlig å skille mellom *den anatomiske nomenklaturen*, som dikteres av *Terminologia Anatomica*, og *sykdomsnomenklaturen*, som ofte er satt sammen av til dels konstruerte former, ofte med latinske former som opphav. Det mest brukte diagnoseklassifiseringssystemet i Norge i dag er *International Classification of Diseases, ICD-10*, som administreres av Verdens Helseorganisasjon. I Europa later det til å være et mål om at anatomilæren så langt det lar seg gjøre skal være på latin, men som Wulff påpeker i sin artikkel er denne delen av det medisinske fagspråket under betydelig press fra engelsk og den anglo-amerikanske litteraturen som på sikt kan erstatte den rådende latinske nomenklaturen (2001, s. 2). Dette har flere årsaker, og både hvordan engelsk for lengst har erstattet latin som det vitenskapelige *lingua franca*, bedre engelskkunnskaper blant norske medisinstudenter og leger, og flere som bringer sin utdanning fra utenfor det skandinaviske utdannelsessystemet inn i helsevesenet kan være forklaringer på dette. Samtidig bygger den engelskspråklige nomenklaturen i stor grad på latinske og greske ord og uttrykk, og Wulff kategoriserer den i tre hovedgrupper (s. 7): 1. Klassiske begrep som først og fremst gjenfinnes i fossile rester som *diabetes mellitus*, *hydrocephalus*, *gastroenteritis*, og i faste uttrykk som *b.p.d.* (*bis per diem*, to ganger for dagen). Disse eksisterer kun som faste uttrykk og vil således aldri bøyes etter latinsk mønster i en setning i et journalnotat; 2. Angliserte termer, som består av opprinnelige latinske ord og nyklassiske sammensatte ord, for eksempel *myocardial infarction*, *gastroscopy*; 3. Ord fra engelsk dagligspråk, som for eksempel *the deep branch of the radial nerve*, som vi i Norge ville kalt *ramus profundus nervi radialis*, eller bare radialisnervens dype gren på norsk.

Svært mange ord av latinsk og gresk opphav er i dagligtale fornorsket, for eksempel myokarditt fra *myocarditis*, spinalnerve fra *nervus spinalis* eller lungecancer fra *cancer pulmonis*. Likevel vil mange oppfatte de fornorskede termene som mer fremmede enn hvordan en engelskspråklig vil oppfatte en anglisert form som *myocardial infarction*. Wulff trekker frem den normanniske invasjonen i 1066 som en årsak til det engelske språkets evne til å raskt ta til seg og assimilere latinske uttrykk, da det germanske, gammelengelske språket utviklet nær faste, om enn uoffisielle regler for å ta inn franske (og dermed latinskopphavlige) ord i det engelske språket i langt større grad enn hva som var tilfellet med andre europeiske språk (s. 5-6).

I Danmark og Norge var utviklingen imidlertid en ganske annen, idet man beholdt latin som legevitenenskapelig fagspråk i lengre tid, og først i siste halvdel av 1800-tallet sluttet danske leger å kommunisere med hverandre på latin gjennom pasientjournaler og vitenskapelige avhandlinger. Den danske forkjærligheten for å bevare latinske uttrykk mener Wulff skyldes at Danmark helt inntil Den andre verdenskrigen var på flere områder tettere knyttet til tysk og østerriksk kultur, hvor klassisk latin stod sterkere. Så sent som på 1850-tallet ble fortsatt medisinske journaler ført på latin ved danske sykehus og alle doktorgradsdisputaser foregikk utelukkende på latin inntil Oluf Lundt Bang avla den første disputas på dansk i 1849 (s. 8). Norges lignende forhold til latinen kan muligvis knyttes til Norges nære tilknytning til det danske utdanningssystemet helt opp til moderne tid, hvor vi inntil 2003 beholdt et danskpreget gradssystem. Også her har de medisinske fagene beholdt sin forkjærlighet for det latinske språket, da de medisinske fakultetene fortsatt utsteder vitnemål til *candidatus/candidata medicinae*, der de fleste andre fakulteter har lagt om til bachelor og master.

3.2.1 Greske innlåninger i moderne medisinsk nomenklatur

Som nevnt er ord av latinsk opphav spesielt mye brukt i anatomien, mens kliniske begreper som sykdomslære og spesialiteter i større grad bruker ord av gresk opphav. Grovt sett gjelder regelen at når vi danner sammensatte ord med greske suffikser, skal vi også bruke det greske ordet som utgangspunkt: I dagligtale ser vi for eksempel dette i suffiksene *-itis* og *-osis*: En betennelse i hjernen heter en *encephalitis* (i dagligtale fornorsket til encephalitt), mens vi i anatomien som regel bruker det latinske *cerebrum* fremfor gresk *enkephalon*; en støvavleiring i lungene er en *pneumoconiosis* (fra gresk *πνεύμων*, lunge og *κόνις*, støv), mens man i

anatomen omtaler lungene som *pulmones*. Om de medisinske spesialiteter bruker en også som regel greske ord i forbindelse med suffikset *-logia*: En hjertespesialist er en kardiolog (fra *καρδία*, hjerte) og en spesialist på nyresykdommer er en nefrolog (fra *νεφρός*, nyre). Denne regelen er ikke uten unntak. En blindtarmsbetennelse kalles en appendicitt (av latin *appendix*, vedheng), en lusinfestasjon er en *pediculosis* (av latin *pediculus*, lus) og særlig i amerikansk litteratur finner vi innslag av nyordet *pulmonologist* for en spesialist i lungesykdommer, som burde hett en *pneumonologist* om vi skulle fulgt den ovenfor nevnte regelen.

I tillegg finnes mange prefikser og suffikser som er innlånt fra gresk: Mye brukt er for eksempel prefiksene *hyper-* og *hypo-*, og vi i bruker på norsk begrepene hyper- og hypotensjon om forhøyet og for lavt blodtrykk, selv om det burde hett hyper- og hypotoni fra det greske *τόνος* fremfor det latinske *tensio*; prefikser som *ana-* og *-kata*, for eksempel anabolisme og katabolisme og i selve begrepet for anatomi, fra det greske *ἀνατέμνω*, å skjære opp. Også mange greske suffikser er svært produktive: En kirurg kan utføre en *-ektomi*, for eksempel en splenektomi, og bruker da det greske ordet for milten, *σπλήν*, mens vi anatomen bruker det latinske *lien*, som i *arteria lienalis*; vi bruker suffikset *-oideus*, noe som ligner noe annet, i begreper som *glandula thyreoidea* og *colon sigmoideum*; og suffiksene *-iasis*, *-osis* og *-itis* er hyppig i bruk, sistnevnte blir ofte fornorsket i ord som nevrose og appendicitt. Banay (1948, s. 4-8) har utarbeidet en omfattende oversikt over greske prefikser og suffikser i hans samtid, og også vanlige adjektiver og substantiver som er vanlige i sammensatte ord, såkalte *nominalkomposita* (s. 9-17). Fordi det har forekommet relativt få endringer til den medisinske nomenklaturlæren siden hans tid er denne oversikten fortsatt relevant for de delene av medisinen som bygger på det greske og latinske språket.

Vi har nå fått et innblikk i viktige strømninger i klassisk medisin og i hvilken kontekst Plinius navigerer i når han gir seg ut på sitt mest omfattende verk. Vi har også undersøkt noen grunnregler i moderne medisinsk nomenklatur. Dette vil nå være gjenstand for en nærmere diskusjon når vi skal undersøke i hvilken grad Plinius' nomenklatur gjenfinnes i moderne medisinsk nomenklatur, og dermed hvor relevant Plinius' tekster er for dagens leger og medisinstudenter.

3.3 Plinius og moderne medisin

I dette underkapitlet vil jeg diskutere Plinius' relevans for moderne medisin, først og fremst i to aspekter: Det første er hvordan Plinius' nomenklatur skiller seg fra moderne nomenklatur, og deretter kort diskutere resepsjonen av Plinius' medisin for ettertiden. Utviklingen av den moderne medisinske nomenklaturlæren har vært en langsom prosess, og ulike forfattere fra ulike tidsperioder har gitt sine bidrag til fagspråket. Når Wulff hevder at er en forløper for den senere legelatinen med sine mange greske islett, vil jeg her undersøke i hvilken grad Wulff har belegg for denne påstanden ved å undersøke for elementer av moderne nomenklaturlære som gjenfinnes hos Plinius.

Store deler av den klassiske nomenklaturen som har overlevd til i dag tilskrives de greske tekstene til Galenos, og som nevnt innledningsvis hevder Banay (1948) at halvparten av medisinske uttrykk med basis i latin og gresk var tilkommet i det siste århundret før hans tid. Vi kan legge til grunn at flesteparten av nye ord og uttrykk i de biomedisinske vitenskapene siden Banay enten er kommet fra engelsk eller er norske oversettelser av disse, og vi kan derfor anta de fleste ord av gresk og latinsk opphav i det medisinske fagspråket allerede var inkorporert innen Banay skriver sin artikkel.

Også Banay tilskriver den hippokratiske skolen og verkene til Galenos som de to viktigste årsakene til hvorfor moderne nomenklatur har så sterke innslag av gresk (s. 2). Han nevner altså verken Plinius eller de øvrige romerske encyklopedene, og det kan tenkes at hovedgrunnen til det sterke innslaget av greske begreper ikke først og fremst tilskrives de latinske forfatterne i antikken og deres bruk av gresk i sitt latinske språk, men simpelthen at så mange viktige uttrykk fikk sitt navn på gresk av en greskspråklig forfatter. Disse ble siden systematisert i latinsk språkdrakt, blant annet av anatomer som Vesalius i renessansen og av vitenskapsmenn i moderne tid. Selv om blant andre Celsus gjør en viktig innsats i å finne gode, latinske ekvivalenter til de greske navnene, har mange greske begrep festet seg og med tiden blitt systematisert.

3.3.1 Elementer av medisinsk nomenklatur hos Plinius

I kapittel 2 undersøkte vi for eksempler på greske innlåninger i bok 20, og fant at Plinius i omfattende, men varierende grad bruker greske begreper sømløst i sin tekst for å beskrive blant annet anatomi og sykdomslære. Imidlertid finner vi at det først og fremst er *leksikalske*

innlåninger, hvor Plinius låner hele det greske ordet inn i latin, og Plinius lager i svært liten grad nye uttrykk med greske elementer. Dette illustreres med en gjennomgang av den oppgitte ordlisten til Banay: Av alle de 32 vanligste greske adjektivene og adverbene som han angir er å finne i nominalkomposita i moderne nomenklatur (s. 11-14), gjenfinner jeg kun tre tilfeller av disse i Plinius' tekst: *Ortho-*, i betydningen rett eller riktig, gjenfinnes i ordet *orthopnoicus*, pustevansker som kan behandles med villmynte *mentastrum silvestris: ruptis, convulsis, orthopnoicis, torminibus, cholericis efficacissimum* (Nat. 20.52); *oxy-*, hos Banay i betydningen skarp eller sur, finner vi i uttrykkene *oxyporus*, noe som passerer hurtig, og i planten *oxylapathum*; og *-opistho*, i betydningen baktil, som gjenfinnes syv ganger i begrepet *opisthotonicus*. *Opisthotonus* brukes i dag om et krampeanfall hvor kroppen bøyes bakover, og er typisk for blant annet hjernehinnebetennelse og stivkrampe.

Andre eksempler på affikser som fremstår mindre produktive hos Plinius enn i dag er prefikset *dys-*, som i dag brukes som et generelt begrep for dårlig funksjon, fra det greske prefikset *δυσ-*. Eksempler i moderne medisin er dysenteri (fordøyelsessykdom), dysfagi (dårlig svelgfunksjon) og dysfasi (dårlig taleevne), og brukes konsekvent med ord av gresk opphav i sammensatte ord. Dette prefikset brukes hos Plinius kun ved *dysintericus*, som nevnes 20 ganger i bok 20 og flere ganger i de påfølgende bøkene 21-27, men forekommer aldri i andre sammenhenger. Med andre ord blir lånordet *dysintericus* en rent leksikalsk innlåning, og prefikset *dys-* har ikke rukket å feste seg som morfologisk innlåning i språket til Plinius. Et annet eksempel på hva som i dag er et svært produktivt prefiks er *anti-*, som brukes hos Plinius kun ved to tilfeller: En gang i form av ordet *antidotus* (fra gr. *ἀντίδοτον*), et antidot, og i det ovenfor diskuterte konseptet *antipathia*. *Anti-* er i dag et svært produktivt prefiks, ikke bare i det medisinske fagspråket, men også i vitenskapelig sjargong og dagligtale, som regel for å uttrykke en motsats eller motsetning, men kunne i utgangspunktet bety i stedet for, fra den greske preposisjonen *ἀντί*.

Eksempler på suffikser som later til å være i begrenset bruk hos Plinius er de greske endelsene *-osis* og *-iasis*, som i dag fungerer som generelle sykdomsbegrep. Disse to endelsene er sjeldne hos Plinius: Vi finner for eksempel ingen tilfeller av sykdomsendelsen *-osis* i denne boken (endelsen *-osis* går igjen 17 ganger, for eksempel *petrosis, angulosis, veternosis*, men i alle tilfellene er dette ablativ pluralis av den latinske endelsen *-osus*). Sykdomsendelsen *-iasis* finner vi igjen i to sykdommer, *phthiriasis* (lussykdom) og *elephantiasis* (elefantsyke).

Førstnevnte brukes i dag gjerne om hverandre med *pediculosis*, som ikke gjenfinnes hos Plinius – han bruker dog *pediculus* om lus i Nat 20.47, som taler for at Plinius foretrekker det greske begrepet i sykdomslæren. *Phthiriasis* nevnes fire ganger, ved ett tilfelle i akkusativ sg. med endelsen *phthiriasim* og tre tilfeller i nominativ og akkusativ pl. *phthiriases*, og vi legger derfor merke til at Plinius her benytter seg av latinske bøyingsformer fremfor greske. *Elephantiasis* nevnes tre ganger i følgende former: Akkusativ sg. *contra elephantiasim proficit* (Nat. 20.41), *his commanducatis et inpositis sanari elephantiasin magni pompeii aetate fortuito cuiusdam experimento* (Nat. 20.53); og ablativ sg. *semen elephantiasi medetur* (Nat 20.77). Her legger vi spesielt merke til at Plinius bruker greske og latinske akkusativendelser om hverandre, *elephantiasim* og *elephantiasin*. I tillegg kan vi notere oss at, selv om Plinius benytter seg av begrepene *sympathia* og *antipathia* som forklaring bak den generelle sykdomslæren, er også den generelle sykdomsbetegnelsen *-pathia* (i dag fornorsket til *-pati*, som i nevropati, kardiomyopati) fraværende.

Med andre ord gjenfinner vi i liten grad noen systematisk bruk av greske morfologiske innlåninger i form av affikser eller stammer til dannelse av nominalkomposita i denne teksten av Plinius. Når Wulff i sin artikkel utpeker Plinius som forløperen for det senere legelatin med sine mange greske islett, er dette med andre ord en sannhet med modifikasjoner: Den systematiske bruken av greske ordstammer og affikser kommer inn i legelatinen etter Plinius, muligvis takket være tekstene til Galenos og sikkert som følge av det systematiske arbeidet til renessansehumanistene. Likevel finner vi rikelig med leksikalske innlåninger, hele ord som for det meste bøyes etter det latinske deklinasjonssystemet, med noen unntak hvor vi også gjenfinner elementer av greske bøyninger, som i *elephantiasin* ovenfor.

3.3.2 Resepsjon av *Naturalis historia*. Plinius' farmakologi og medisin.

Mange av forfatterne vi har diskutert tidligere i denne delen av oppgaven er kjent for sine nye bidrag til medisinen, mens Plinius som encykloped i større grad kan omtales som en budbringer for disse oppdagelsene. Samtidig har Plinius betydelig makt i sin seleksjon og fremstilling av kildene han velger, og hans hovedverk var en viktig kilde for å bevare kjent kunnskap fra antikken gjennom middelalderen. Det anonyme verket *Medicina plinii* fra det fjerde århundret er ansett som en viktig faktor for ivaretagelsen av Plinius' medisinske kunnskap: Boken inneholder mer enn 1100 farmakologiske oppskrifter, hvor det store

flertallet kommer direkte fra *Naturalis Historia*, og verket var svært populært gjennom Middelalderen (Langlow, 2000, s. 64).

Samtidig har mange vitenskapshistorikere og –teoretikere advart mot å ta for mye av hans kildebruk på alvor, og renessansehumanisten Leoniceno uttrykker misnøye med Plinius' vitenskapelige metode i sin artikkel *De Plinii et plurium aliorum medicorum in medicina erroribus* fra 1492 (Nauert, 1979). Også Francis Bacon var kritisk til innflytelsen av Plinius' verk, og Doody viser til at hans kritikk av verket har vært ansett som et sentralt bidrag til å dytte Plinius bort fra pidentallen i naturvitenskapene, samtidig som at Bacons kritikk illustrerer den betydelige innflytelsen Plinius' måter å formulere seg på har påvirket hvordan vi forstår og skriver om vitenskapene (2010, s. 31).

Vi har også tidligere i oppgaven påpekt hvordan de romerske encyklopedene inspirerte forfattere og filosofer i Opplysningstiden til å gjenoppta den encyklopediske tradisjonen. Også Diderot siterer Plinius hyppig i sitt arbeid, selv om heller ikke han alltid er like begeistret for Plinius' fordommer og manglende kildekritikk, for eksempel i Plinius beskrivelse av flueguden Achor. Denne guden skal innbyggerne i Kyrene ifølge Plinius ha ofret til med det resultat at fluene i området døde kort etter, men Diderot tviler på at Plinius egentlig tror på det han skriver (ibid., s. 78).

I tillegg omhandler *Naturalis historia* mange flere temaer enn medisin, og flere av Plinius' beskrivelser av sin samtids metaller og mineraler har vist seg spesielt nyttige i vitenskapshistorikers forskning på antikkens mineralogi. Samtidig er det påpekt at hans hang for det overnaturlige, *mirabilia*, ofte overskygger dette: Blant annet skal Plinius ha referert til en sarkofagstein som stammer fra myter og legender og er uten basis i virkerligheten (Healy, 1999, s.173).

Når vi leser *Naturalis Historia* i lys av dagens medisinske kunnskap er selvsagt det meste av behandlingen Plinius forskriver erstattet av moderne medisin og farmakologi. Som en kilde til farmakologisk behandling ved hjelp av planter og planteekstrakter har mange gjennom historien likevel funnet inspirasjon hos Plinius, og van Tellingen (2007) har sammenfattet alle plantene Plinius viser til med hensyn på virkemåte mot ulike hjertesykdommer. Han finner totalt 20 referanser i hele verket til planter som vi i dag vet kan ha effekt på hjertet og blodkar,

og etter hvert som farmakologisk vitenskap har drevet de fleste tradisjonelle, plantebaserte legemidler ut av bruk i evidensbasert, vestlig medisin, viser van Tellingen til at flere av plantene Plinius omtaler var en del av det medisinske arsenalet helt opptil 1930-tallet. Eksempler på dette er den tidligere nevnte *strychnon*, som inneholder atropin og virker som et antikolinergikum, men også *veratrum* i form av plantene hvit foldblad og julerose, som var i bruk henholdsvis som blodtrykksmedisin og mot rheumatisme. Diagnosen hjertesvikt ble hos Plinius som regel stilt ved det greske lånordet *hydrops* eller *hydropicus* (gresk *ὑδρωπικός*, en som lider av *ὑδρωψ*, generelle ødemer). Dette er selvsagt en svært uspesifikk diagnose, men siden flere av medisinene han forskriver mot *hydrops* har diuretisk effekt, er ikke behandlingen helt uvirksom etter moderne standarder.

3.3.3 Oppsummering

Vi kan altså ikke avskrive Plinius helt som en betydningsfull naturvitenskapelig forfatter for ettertiden, selv om mange med rette har vært kritiske til Plinius' kilde- og metodebruk. Likevel står *Naturalis historia* som en av våre viktigste kilder til kunnskap om en rekke anliggender i den romerske keisertiden. Plinius baserer seg på og siterer flere hundre kilder, først og fremst fra den greske kulturfæren, i sitt forsøk på å samle all kjent kunnskap i sin samtid, og han hevder selv å være den eneste romeren som har forsøkt seg på et slikt prosjekt. Også i medisinens historie utgjør Plinius' forfatterskap en viktig kilde til vår kunnskap om antikkens medisin.

Jeg har i arbeidet med oppgaven funnet at det er gode holdepunkt for å omtale Plinius' forfatterskap og encyklopedismen som først og fremst en romersk sjanger. Det finnes selvsagt elementer av encyklopedisk tankegang hos greske forfattere før de romerske encyklopedene skriver, men få er så eksplisitte i sitt prosjekt om å sammenfatte all kjent kunnskap som Plinius. Dersom vi legger til grunn encyklopedismen som først og fremst en sammenfatning av kjent kunnskap gjenfinner vi denne sjangeren i sin reneste form hos de romerske forfatterne. Samtidig bar den tidlige latinske litteraturen sterkt preg av innflytelsen fra den greske litteraturen og kulturfæren, og Plinius er helt avhengig av sin kunnskap om gresk kultur, vitenskap og det greske språket for å få frem sitt budskap i *Naturalis historia*. Slik kan vi på ett vis tolke encyklopedismen som en forlengelse av de greske prosaforfatternes arbeid idet encyklopedene søker å spre kunnskap fra den greske litteratursfæren til et romersk

publikum, men samtidig er den en reaksjon på den greske vitenskapelige litteraturen i et forsøk på å skape en egen vitenskapelig litteratur på latin.

Topråklighet og innlåninger fra det greske språket var et utbredt fenomen i såvel det romerske samfunnet som den romerske litteraturen, og jeg har i denne oppgaven diskutert hvordan dette forekommer hos poetiske forfattere som Horats og hos en prosaforfatter som Plinius. Hos Plinius er dette først og fremst tydelig i form av en utstrakt bruk av leksikalske innlåninger, men flere av begrepene han bruker har festet seg i medisinsk nomenklatur like til i dag. Når Wulff beskriver Plinius som en ”forløper for det senere lægelatin med sine mange græske islæt” har han derfor hold i dette, idet Plinius bruker svært mange ord av gresk opphav i sin tekst og bidrar til å innføre disse i det latinske vokabularet. Dette trekket ved den antikke medisinen gjenfinner vi også i ditekunsten, blant annet i Horats’ Satire 2.3 hvor doktoren bruker greske fremmedord på en måte som kan sammenlignes med legelatin i våre dager. Imidlertid bærer ikke Plinius’ bruk av greske innlåninger preg av den systematiske innlåningen av greske ordstammer og fremmedord som kjennetegner dagens medisinske og vitenskapelige latin. Hans bruk av kodeveksling i teksten fremstår i liten grad systematisk, og mindre systematisk enn sammenlignbare forfattere som Celsus.

Vi finner også en tendens til at Plinius i utstrakt grad benytter seg av latinske hypernymer for å uttrykke generelle begreper eller overflateanatomier som trolig allerede er kjent for det publikum han skriver for, og spesifiserer nærmere med greske hyponymer for å uttrykke sykdommer og tilstander som det latinske språket ikke allerede har utviklet passende begreper for å beskrive. Eksempler på dette er hvordan Plinius bruker latinske generelle begreper for kløe, som *pruritus*, *prurigo* og *scabies*, mens spesifikke kløetilstander uttrykkes ved det greske *psora*; øyet og en del øyetilstander uttrykkes i varianter av ordet *oculus*, mens en del spesifikke øyesykdommer uttrykkes ved innlånte begreper som *epiphora*, *hypochysis*, og *pterygium*. Det samme gjelder i anatomien og sykdomslæren, hvor vi finner nedarvede latinske begreper som *cor* og *pulmones* om vitale organer som en kan forvente at også romerske borgere uten spesiell interesse for medisin eller naturvitenskap kjenner til, mens for å uttrykke spesifikke sykdommer som pleuritt og lungebetennelse (*pleuritis* og *peripneumonicus*) benytter Plinius seg av greske fagbegreper. Dette gjenfinner vi også i behandlingen av botaniske uttrykk, hvor Plinius bruker mange greske innlåninger for

fremmede planter og krydre, men beholder hverdagslige navn på typiske planter i bruk i husholdningen.

Til sist har vi diskutert Plinius i kontekst av den medisinske historien og fått et innblikk i viktige strømninger i medisinen historie og utviklingen av en standardisert medisinsk nomenklatur. Her står Plinius mellom to viktige faser i utviklingen av antikkens medisin: Mellom legevitskapen til den hippokratiske skolen og hellenistisk medisin, og arbeidet til Galenos som skulle sette sitt preg på Vestens medisin gjennom middelalderen og inntil renessanseanatomer som Vesalius og Harvey starter prosessen med å erstatte Galenos' observasjoner med nye oppdagelser. Dette kan være en viktig forklaring på hvorfor vi ikke gjenfinner fullt så mange uttrykk av gresk opphav hos Plinius som vi kunne forventet, idet han ikke har hatt anledning til å sitere den diskutabelt aller viktigste bidragsyteren til klassisk medisin.

Likevel har Plinius vært sitert og diskutert siden Antikken, og selv om entusiasmen for hans kildekritikk og metodebruk har vært skiftende, er hans ideer om å samle all kjent kunnskap på samme sted blant annet beskrevet som en viktig bidragsyter og inspirasjonskilde i gjenopplivelsen av den encyklopediske tradisjonen i Opplysningstiden. Hans hovedverk står derfor fortsatt som et viktig innblikk for ettertiden i kunnskap, fordommer og tankegang i Roma i det første århundret, og som et eksempel på den nære lingvistiske interaksjonen mellom den greske og romerske litteraturen.

Kilder og litteratur

- Attard, E. & Scicluna-Spiteri, E. (2001) *Ecballium elaterium: an in vitro source of cucurbitacins*. *Fitoterapia*, 72(1), s. 46-53
- Banay, G. (1948). *An Introduction to Medical Terminology*. Bulletin of Medical Library Association, 36(1), s. 1-27
- Berrey, M (2014). Chrysippus of Cnidus: Medical Doxography and Hellenistic Monarchies. *Greek, Roman and Byzantine Studies*, 54(3), s. 420-443
- Blair, A. (2013). Revisiting Renaissance Encyclopedism. I J. König & G. Woolf (red.), *Encyclopedism from Antiquity to the Renaissance*. Cambridge, UK: Cambridge University Press.
- Darembert, C. (1891) *A. Cornelii Celsi De medicina libri octo*. Leipzig: Teubner. Gjengitt i Perseus Digital Library <http://www.perseus.tufts.edu/> [08.10.17]
- Dobric, K. (2013) Creating Medical Terminology: from Latin and Greek influence to the Influence of English as the Current Lingua Franca of Medical Communication. *European Journal of Bioethics*, 4(7), s. 493-502
- Doody, A. (2010) *Pliny's Encyclopedia: The Reception of the Natural History*. Cambridge, UK: Cambridge University Press
- Eco, U. (2014) *From the Tree to the Labyrinth*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Elliott, J. S. (1914). Outlines of Greek and Roman Medicine. Hentet fra <https://www.bayes.it/extrahhtml/21325-h/21325-h.htm> [11.02.17]
- Elliott, J. (2016) *Denis Feeney, Beyond Greek: The Beginnings of Latin Literature*. Reviewed by Jackie Elliott, University of Colorado Boulder. *Bryn Mawr Classical Review*, 12(37), s. Hentet fra: <http://www.bmcreview.org/2016/12/20161237.html> [10.09.17]
- Feeney, D. (2016). *Beyond Greek. The Beginnings of Latin Literature*. Cambridge, MA: Harvard University Press.

Formisano, M. (2013) Late Latin Encyclopedism: Toward a New Paradigm for Practical Knowledge. I J. König & G. Woolf (red.), *Encyclopedism from Antiquity to the Renaissance*. Cambridge, UK: Cambridge University Press.

French, R. (2003). *Medicine Before Science: The Business of Medicine from the Middle Ages to the Enlightenment*. Cambridge University Press, Cambridge, UK.

Gitner, A (2012). *Horace and the Greek Language. Aspects of literary bilingualism*. Ph.D.-avhandling fra Princeton University. Hentet fra:
http://dataspace.princeton.edu/jspui/bitstream/88435/dsp01v118rd57m/1/Gitner_princeton_0181D_10264.pdf [16.08.17]

Jones, W.H.S. (1969). *Pliny. Natural History, books 20-23*. Cambridge, MA: Harvard University Press.

Findlen, P. (2006). Natural History. I: K. Park & L. Daston (red.), *The Cambridge History of Science: Volume 3, Early Modern Science*. Cambridge, UK: Cambridge University Press, s. 435-468

Hem, E. (2003). *Tilbake til Hippokrates?* Tidsskrift for Den norske legeforening, 123, s. 3577-78.

Holmes, B (2015). Galen's sympathy. I E. Schliesser (red.) *Sympathy. A History*. Oxford, UK: Oxford University Press.

Howatson, M.C (red.) (2011). *The Oxford Companion to Classical Literature*. Oxford UK: Oxford University Press.

Hove, L., Glambek, I. & Lærum, O.D. (2016). *Glimt fra den medisinske historie sett fra Bergen*. Bergen: Bodoni forlag.

Jeffery, H.L. (1961). *The Local Scripts of Ancient Greece*. Oxford: Clarendon Press. Hentet fra: <https://www.scribd.com/doc/246536241/The-Local-Scripts-of-Archaic-Greece-Jeffery> [28.08.17]

Jones, W. (1868). *Hippocrates Collected Works*. Cambridge, MA: Harvard University Press. Hentet fra: <http://daedalus.umkc.edu/hippocrates/HippocratesLoeb1/page.ix.php> [01.09.17]

Köckerling, F., Köckerling, D. & Lomas, C. (2013) *Cornelius Celsus—ancient encyclopedist*,

- surgeon–scientist, or master of surgery?* *Langenbecks Arch Surg.* 398(4), s. 609–616.
- Kraggerud, E. & Tosterud, B. (1998) *Latinsk ordbok*. Oslo: Cappelen forlag.
- Mayhoff, K. (1906). *Naturalis Historia. Pliny the Elder*. Leipzig: Teubner. Gjengitt i Perseus Digital Library www.perseus.tufts.edu [08.10.17]
- Langlow, D. (2000). *Medical Latin in the Roman Empire*. Oxford, UK: Oxford University Press.
- Martini, A. (2015) *The Renaissance of Science: The Story of the Cell and Biology*. Maitland, FL: Abbott Communications Group.
- Marx, F. (1915) *A. Cornelii Celsi quae supersunt*. Leipzig: Teubner. Gjengitt i Perseus Digital Library <http://www.perseus.tufts.edu/> [08.10.17]
- Melmoth, W. (1914). *Letters, by Pliny the Younger*. Bind IX, del 4. New York, NY: P.F. Collier & Son, The Harvard Classics.
- Moyer, A. (2015). Sympathy in the Renaissance. I E. Schliesser (red.) *Sympathy. A History*. Oxford, UK: Oxford University Press.
- Muecke, F. (1993). *Horace, Satires II*. Warminster: Aris and Phillips.
- Myers, S. (1992). *Review of Mary Beagon, Roman Nature: The Thought of Pliny the Elder*. Hentet fra: <http://bmcr.brynmawr.edu/1993/04.03.19.html> [16.09.17]
- Nauert, C. (1979) Humanists, Scientists, and Pliny: Changing Approaches to a Classical Author. *The American Historical Review*, 84(1), s. 72
- Nutton, V. (1992) Healers in the Medical Market Place: Toward a Social History of Graeco-Roman Medicine. I A. Wear (red.), *Medicine in Society*, Cambridge, UK: Cambridge University Press.
- Nørsgaard, J. & Holmboe, K. (2005). *Anatomiens navne. Oprindelse og betydning*. København: Nyt Nordisk Forlag Arnold Busck.
- Potter, D. (2004) *The Roman Empire at Bay, AD 180–395*, London, UK: Routledge

- Prioreschi, P. (1994). *A History of Medicine. Volume 2, Greek Medicine*. Lampeter, Wales: The Edwin Mellen Press, Ltd.
- Prioreschi, P. (2003). *A History of Medicine. Vol 3. Roman Medicine*. Lampeter, Wales: The Edwin Mellen Press, Ltd.
- Rosu, H. (2002) *Aristotle: The First Encyclopedist*. *A Ciencia Cierta* 2(12).
- Rutkow, I. (1993). *Surgery: An Illustrated History*. Maryland Heights, MO: Mosby Year Book.
- Sahlas, D. (2001). Functional Neuroanatomy in the Pre-Hippocratic Era. *Neurosurgery*, 48(6), s. 1352-1357
- Skutsch, O. (1977). Accusativus graecus. *Glotta*, 55, s. 85-88
- Sorek, S. (2012) *Ancient Historians: A Student Handbook*. London, UK: Bloomsbury Publishing.
- Spencer, W.G. (1935). *Celsus. On Medicine*. Cambridge, MA: Loeb Classical Library, Harvard University Press.
- Songstad, J., Njå H. & Aurstad H.A. (2015). *Nomenclatura. Medisinsk nomenklaturlære*. 15. Utgave. Bergen: Akademika.
- Sumner, J. (2000) *The Natural History of Medicinal Plants*. Portland, OR: Timber Press.
- Syme, R. (1969). Pliny the Procurator. *Harvard studies in classical philology*, 73, s. 201-236. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- van Tellingen, C. (2007) *Pliny's pharmacopoeia or the Roman treat*. *Neth Heart J.*, 15(3), s. 118–120.
- Wiseman, T.H. (2016) *Was it really a translation?* *London Review of Books*, 38(18), s. 35-36. Hentet fra: <https://www.lrb.co.uk/v38/n18/tp-wiseman/was-it-really-a-translation> [09.10.17]
- Wulff, H. (2001). Fra lægelatin til lægeengelsk og lægedansk. En historisk gennemgang med et praktisk sigte. *Bibliotek for Læger*, 193, s. 123-46